

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Erzincan Law Review

Cilt/Vol: 26 Sayı/No: 2 Aralık/December 2022

1925 Irak Anayasası'nda Düzenlenen Hak ve Hürriyetler ve Pozitif Temelleri

The Rights and Freedoms Granted in the 1925 Iraqi Constitution
and Their Positive Foundations

  Dr. Öğr. Üyesi Abdülazim İBRAHİM*

ÖZET

Anayasalar devletlerin yapısını, kuruluş şeklini, vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini tanımlayan güvence altına alan ve birçok farklı hususu içeren yazılı metinlerdir. Anayasalar bireylerin hak ve hürriyetlerini evrensel açıdan eşit ve adaletli şekilde dağıtmalı aynı zamanda oluşturacağı bağımsız yargı organlarıyla da mezkûr hakları güvence altına almalıdır. Bu bağlamda 1925 Irak Anayasası'nda Düzenlenen Hak ve Hürriyetlerin Teorik Temelleri başlığı altında, 1925 Irak Anayasası'nda hak ve özgürlüklerin tarihi gelişimine ayna tutulmaya çalışılmıştır. Özellikle Irak Anayasası karşılaştırmalı olarak ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, 1925 Irak Anayasası'nda yapılan temel hak ve hürriyetlere ilişkin değişiklikleri, kanun önünde eşitlik, din

* Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı.

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 03.08.2022 | **Kabul/Accepted:** 08.09.2022.

Bu makale, intihal programında taranmış ve iki (kör) hakem incelemesinden geçmiştir. This article was submitted in a plagiarism program and reviewed by two (blind) referees.

Atıf/Cite as: Abdülazim İbrahim, “1925 Irak Anayasası'nda Düzenlenen Hak ve Hürriyetler ve Pozitif Temelleri”, EBYÜ-HFD, C. 26, S. 2, Aralık 2022, (437-473).

Bu makale **Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası** lisansı ile lisanslanmıştır.

özgürlüğü gibi hakları kapsamlı şekilde ele almaktır. Çalışma sürecinde özellikle Türkiye’de yayınlanan hak ve özgürlüklerle ilgili dokümanlar literatür taraması tekniği kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca Irak Anayasaları ile ilgili ansiklopedi, kitap, dergi, gazete ve internet gibi çeşitli kaynaklar referans kaynak olarak kullanılmıştır. Söz konusu kaynaklar arasında Türkçe eserler bulunduğu gibi çok sayıda Arapça eserler de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1925 Irak Anayasası, Irak İnsan Hakları, Irak’ta Özgürlükler, Irak Kanuni Esaside Hak ve Hürriyetler, Kanun-i Esasi.

ABSTRACT

Constitutions are written texts that define and assure the structure of the state, its form of establishment, the fundamental rights and freedoms of its citizens, and contain many other issues. Constitutions should universally distribute the rights and freedoms of the individuals equally and fairly, and in the meantime, should guarantee their rights by means of independent judicial organs to be created. In this context, under the title of Theoretical Foundations of Rights and Freedoms Regulated in the 1925 Iraqi Constitution, it has been tried to mirror the historical development of rights and freedoms in the 1925 Iraqi Constitution. In particular, the Iraqi Constitution was tried to be explained in detail in a comparative manner. The aim of this study is to comprehensively address the amendments to the 1925 Iraqi Constitution regarding fundamental rights and freedoms, equality before the law, and freedom of religion. In the study process, especially concerning the rights and freedoms published in Turkey, the documents were examined by using literature search technique. In addition, various sources such as encyclopedias, books, magazines, newspapers, and webpages have been used as reference sources. These sources include Turkish works as well as many Arabic works.

Keywords: 1925 Iraqi Constitution, Iraqi Human Rights, Freedoms in Iraq, Rights and Freedoms in Iraqi Law, Basic Law.

GİRİŞ

Fransız Devrimi’nin etkisiyle ortaya çıkan ve evrensel yansımaları olan hak ve özgürlüklerin gelişimi ve toplumsal hayata etkileri Avrupa ve Ortadoğu ülkeleri için farklı olmuştur. Avrupa için temel hak ve özgürlükler burjuva sınıfının mutlak otorite sahipleri ile (kral-kraliçe) çetin mücadele sonrasında kazanılmıştır. Orta Doğu’da ise aydın sayılabilecek kesimlerin ve ordu mensupları tarafından Batı taklidi anayasalarla hayata geçirilmiş toplumsal kazanımlar olarak kendini göstermektedir.

Irak Anayasalarının gelişim süreci içinde (1925-2005) ilk basamak sayılan 1925 Anayasası ve temel hak ve özgürlükler bu çalışmanın sınırlarını çizmektedir. 1925 Irak Anayasası’nı hazırlayan irade sayesinde Fransız

Devrimi'nin vazgeçilmez ilkelerine yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla özgürlük, eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel ilkelerin Irak Anayasası'nın temel yapı taşları olarak kullanıldığı görülmektedir.

Çalışma ile 1925 Irak Anayasası'nda insan hakları ve özgürlüklerinin dayanağı olarak görülen; hakların eşitliği, din özgürlüğü, düşünceyi açıklama özgürlüğünün yanında mülkiyet hakkı ve vergilerin yasallığı gibi toplum açısından hayati önemi haiz konuların Irak Anayasası'ndaki yeri ortaya konulmuştur. Devamında ise Arap ülkeleri anayasalarında vatandaşlık hakkı ve kanun önünde eşitlik konuları incelenmiş olup Suriye ve Lübnan anayasaları ile kısmen karşılaştırma yapılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde eşitlik, bireylerin siyasî ve medeni hakları, ödev ve külfetlerine eşit katılım, vergi ödemede, zirai gelirlerde, kamusal görevlere katılımda, askerlik görevini ifada eşitlik başlıkları altında incelemeler yapılmıştır. Sonrasında kişi özgürlüğü ve güvenliği, yaşama hakkı ve vücut dokunulmazlığı hakkı, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, konut dokunulmazlığı hakkı, bireysel mülkiyet hakkı, kişileri zorunlu borçlandırma, mal edinme, gayrimenkul ve müsadere, angarya, menkul ve gayrimenkul mallara genel olarak el koyma yasaklığı gibi konulara genel bir bakış yapılmıştır. Devlet tarafından menkul ve gayrimenkul mallara el konulması, düşünce ve kanaat, basın ve yayın, toplanma, dernek ve siyasi parti kurma, haberleşme hakkı ve haberleşmenin gizliliği, hak arama özgürlüğü, dilekçe hakkı, kanun üstünlüğü veya devletin kanuna uyum başlangıcı ve son kertede kuvvetler ayrılığı başlıkları incelenmiş uygulama şekilleri gösterilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan hak ve özgürlüklerin kanun yoluyla sınırlanması, korunması, yüksek mahkeme ve yetkilerinin kısaca incelemesi yapılmıştır.

I. 1925 İRAK ANAYASASI'NDA¹ İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNİN DAYANAĞI

1925 Anayasası'nın hazırlayıcıları Fransız Devrimi'nde bulunan devrimin ilkelerine duyarsız kalamamışlardır. Ancak yine de Fransız Devrimi

¹ **1925 Irak Anayasası veya Kanun-i Esas-i**; Birinci Dünya savaşının sona ermesiyle birlikte, Irak'ta birtakım önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bunların başında Mart 1921 yılında İngiliz denetimi altında Mısır'da düzenlenen konferans sonucunda; Kral Faysalı Irak devletinin kralı olarak ve 1925 Anayasa yapım hazırlıklarına başlatılmasına karar verilmiştir. 1925 Irak Anayasası (1876 Kanun-ı Esâsi, ve 1922 Mısır Anayasası) gibi anayasaları temel kaynak göstererek yazılmıştır. 21.05.1925 tarihinde yürürlüğe girer. Hükümetin şekli Monarşi olarak belirlenmiştir. Kral hem

Irak Anayasası için tek bir kaynak sayılmadığı gibi Fransız İnsan Hakları Bildirisi'nin değinmediği pek çok temel insan hakkına başka anayasal metinler kullanılmak suretiyle değinildiği görülmektedir. Dolayısıyla Fransız Devrimine kaynaklık eden; *eşitlik, din ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, mülkiyet hakkı* ve Fransız İnsan Hakları Beyannamesi'nde yer alan bütün vatandaşların veya vekil tayin ettiği kişilerin ortak çıkarlarının gereği olarak vergilerin yasallığı haklarını (14'üncü mad.) düzenlemektedir. 1925 Irak Anayasası'nın 9'uncu maddesinin de aynı şekilde (vergilerin yasallığı) toplumun bütününe kapsayacak şekilde düzenlendiği görülmektedir.

A. Eşitlik

Avrupa demokrasilerinin genel olarak bu ilke üzerine inşa edildiği söylenebilir. Özgürlük eşitlik ve kardeşlik ilkeleri Fransız Devriminin temel yapı taşları olarak kullanılmıştır. Zira insanlar hür olarak doğar, eşit ve kardeş olarak yaşamlarını sürmektedirler.² Bildirgenin 6'ncı maddesinde hukuk ve kanun önünde eşitliğe vurgu yapılmaktadır. Kanunlar herkes için aynı şekilde uygulanmaktadır. Kısaca bütün insanlar kanun önünde eşit sayılmaktadır. Yine bildirgenin 13'üncü maddesinde vergi eşitliğine değinilerek sosyal adalet sağlanmaya çalışılmıştır.³ Bu minvalde yazılı bu metinler uyumlu hale getirilerek Irak Anayasası oluşturulmuş ve Irak halkı kanun önünde ırk, dil, din vb. farklılık ve kültürel zenginlikleriyle bir tutulmuşlardır.

---

yürütme hem de yasama erklerinde geniş yetkilere sahiptir. 123 madde, 10 bölümden oluşmaktadır. Bunlar: Temel Hak ve Hürriyetler, Kralın yetkileri, yasama organının görev ve yetkileri, bakanların seçimi, seçilme şartları, görevi, devletin bakan sayısı, devletin bütçesi, mahalli idareler yönetimi, kanunlar, düzenleyici idari işlemlerin uygulama şekli ve son olarak 1925 Anayasasının değiştirilmesiyle ilgili hükümler (hükümlerin değiştirme usulleri). 1925 Anayasası yaklaşık 33 sene yürürlükte kaldıktan sonra, 1947 yılından itibaren Baas partisi Arap Birliği çatısı altında Ortadoğu'da birtakım düzenlemeler meydana gelir ve 1925 Anayasası yürürlükten kaldırılır yerine 1958 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Daha sonra 1964, 1970, 1990, 2003 ve son olarak günümüz 2005 Irak Anayasası yürürlüktedir. Bkz. Abdülazim **İbrahim**, "Hak ve Hürriyetler Bakımından Osmanlı Anayasal Belgelerinin Irak 1925 Kanun-i Esasiyeye Tesiri", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, C. 6, S. 1, 2021, s. 7.

- 2 Hüseyin **Cemil**, Temel Özgürlüklerin Gelişimi Güvenceleri, Geleceği, Maarif Yayınevi, El İskenderiye Mısır 1975, s. 43.
- 3 Adnan Hamudi **Celil**, Hak ve Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaş Uygulamaları, D.N Yayınları, El Kahira Mısır 1974, s. 29.

B. Din Özgürlüğü

Bildirgenin 10'uncu maddesine göre insanlar inanç ve farklı düşünceleri nedeniyle tabi ki toplumsal düzeni bozmadıkları sürece ayrıma tabi tutulamaz ve yargılamaz denilmektedir. Burada din özgürlüğü kavramının diğer kavramlarla beraber kullanılarak toplumsal alana birlikte tatbik edildiği söylenebilir. Ancak 1925 Irak Anayasası, din özgürlüğünü 13'üncü⁴ maddesinden bağımsız olarak uygulamaya koymuştur.⁵ Bunun nedeni genel kamu düzenine ve adaba aykırı olmamak kaydıyla bütün Irak halkı için eşit şekilde uygulanmasını sağlamak olarak düşünülmelidir.

C. Düşüncüyü Açıklama Özgürlüğü

İnsanlar için düşüncelerini açıklama eylemi yaşam içinde belki de farklılıklarımızın ortaya çıkması bakımından en önemli olanıdır. Düşüncüyü açıklama özgürlüğünün Fransız İnsan Hakları Bildirisi'nin 11'inci maddesinde ele alındığı görülmektedir. Ne var ki kanunun elverdiği esaslar içinde kullanılması toplumsal barış açısından önem taşımaktadır. Yine bu müstesna maddenin 1925 Irak Anayasası ile Fransız Bildirgesinin önüne geçtiği görülmektedir. Çünkü Irak Anayasası düşüncüyü açıklama özgürlüğünü kabul ve tasdik etmiştir. Bunun yanında toplanma ve dernek kurma gibi faaliyetleri de aynı maddeye yerleştirerek bir adım daha ileriye taşındığı görülmektedir. Fransız Beyannamesinin merkezinde insan bulunduğu için, yapılan bütün düzenlemeler insani bireysellik temelinde kalmaktadır. Bu nedenle toplanma veya dernek kurma gibi insan yığınlarının faaliyetlerinin kasıtlı ihmal edildiği söylenebilir.⁶ Bu ihmalin sebebi olası kitle hareketlerinden çekinme olabilir. Ancak daha sonra meydana gelen sosyal ve iktisadi gelişmeler (kitleleşme hareketlerine) bağlı olarak Fransız Anayasası'nda 1946 yılında yerini almıştır. Bu kanunun kabulü ile grev suçu ortadan kalkarken işçilik ve bu meslek ile alakalı gruplara (sendikalar) bazı kazanımlar verilmiştir.⁷ Bu sayede evrensel etkileri olan

4 1925 Irak Anayasasının 13. maddesi: "İslam devletin resmi dinidir. Dini ritüelleri hangi mezhepten olursa olsun ahlaka ve kamu düzenine aykırı olmadıkça herkes tam bir inanç özgürlüğüne sahip ve devlet tarafından güvence altına alınmaktadır".

5 Abdülazim İbrahim, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2010, s. 30.

6 Rubirobilo, Devlet ve Vatan, Çev. Nühe Kali, Kılfat Yayınları, Beyrut 1961, s. 29.

7 Söz konusu gelişmeler 19. yüzyılın yarısında Fransa'da sanayi devriminin hızla gelişmesiyle ilgilidir. Ayrıca işçi sınıfının bir hayli artış göstermesi bununla birlikte eko-

Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nde kabul edilen temel insan hakları, özellikle hak, özgürlük ve eşitlik gibi kavramların Irak Anayasası'nda etkili şekilde düzenlendiği görülmektedir.

D. Mülkiyet Hakkı

Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nde belirtildiği gibi toplumların ve doğal hakların korunması yine özgürlüklerin ve mülkiyet haklarının korunması ile gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle mülkiyet hakkı çok önemlidir ve herkesin “toplumsal çıkar ve menfaatler” harici mülkiyet hakkının korunması ve muhafaza edilmesi şarttır. Nitekim 1925 Irak Anayasası bu zemin üzerine oturtulmuştur. Irak Anayasası'nın 10'uncu maddesi ile mülkiyet hakkının her türlü saldırıdan korunması amaçlanmıştır.⁸

E. Vergilerin Yasallığı

1789 Fransız İnsan Hakları Beyannamesi, bütün vatandaşların veya vekil tayin ettiği kişiler eliyle ortak çıkarların gereği olarak vergilerin düzenlenmesi haklarını 14'üncü maddesiyle düzenlemektedir. 1925 Irak Anayasası'nın 9'uncu maddesinde aynı düzenleme toplumun bütününe kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. 1925 Anayasası ile 1789 Bildirgesi karşılaştırıldığında ortak noktaların kanunla düzenlenmesi ve toplumun ortak çıkarlarına hizmet etmeleri dikkat çekmektedir. Daha önemlisi halka rağmen bir şey olmaması yani halkın büyük oranda desteğini almasıdır.

Bu ilke batıda incelendiğinde Fransız Bildirgesinin 1628 İngiliz Hukuk Tasarısından etkilendiği sabittir. İngiliz Hukuk Tasarısı kralın yetkilerine sınırlama getirmiştir. Fransız Bildirgesi de 1925 Irak Anayasası'nı etkilemiştir. Ancak Fransız Bildirgesinde açık şekilde bulunan fakat Irak Anayasası'nda sınırlanan bazı haklar bulunmaktadır. Örneğin, konut dokunulmazlığı, posta, telefon, telgraf ve haberleşme özgürlüğü, hak arama özgürlüğü, şikâyette bulunma hakkı, özel okul açma hakkı vb.

---

nomik ve sosyal problemlerin hızla artması onları haklarını savunabilmek düşüncesiyle birlik ve dayanışmaya sevk etmesinin doğal sonucudur. **Cemil**, Temel Özgürlüklerin Gelişimi Güvenceleri, Geleceği, s. 153.

⁸ Muhammed **El Yasin**, Temel Hak ve Özgürlükler, Hadis Yayın ve Dağıtım Evi, Beyrut 1988, s. 47-48.

F. Konut Dokunulmazlığı ve Haberleşme Gizliliği İlgili Düzenlemeler

Konut dokunulmazlığı ve haberleşme gizliliği konularında yapılan düzenlemeler kişisel hak ve özgürlükleri tamamlayan haklar olarak görülebilmektedir.⁹ Çünkü kişisel özgürlüklerin garanti altına alınması aynı zamanda bu hakların da koruma altına alınması anlamını taşımaktadır. Diğer taraftan dilekçe verme hakkının köken olarak sanayi devriminden önceki demokratik geleneklere kadar götürmek mümkündür.¹⁰ Bu hak ile halk ceza almadan krala dilekçe verme hakkına kavuşmuştur. Bazı grupların özel okul açmalarına dair kanun Osmanlı Anayasası'nın 10'uncu maddesine dayanmaktadır. Gerçi hak kendiliğinden oluşmadığı gibi Batı dayatması ile ortaya çıkmıştır.¹¹ Özel okulların açılması 1925 Irak Anayasası açısından incelendiğinde 1922 İngiltere Irak Antlaşmasına dayandırıldığı görülmektedir.¹² Bu anlaşmayla bütün toplumlar için özel okul açma hakları üyelerinin kendi dillerinde eğitim görmeleri garanti ve koruma altına alınmıştır.¹³

G. Kanun Önünde Eşitlik

1925 Irak Anayasası'nın 6'ncı maddesinde; din, dil ve etnik köken farklılıklar olsa da kanun önünde bütün Irak vatandaşları eşittir hükmüne yer verilmektedir. Tabi ki burada esas bahsedilen ve önemine vurgu yapılan konu, kanun önünde eşitlik ilkesidir. Söz konusu eşitliğin mezhepsel ve iktisadi olarak iki yönünün bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu şekilde vatandaşlar arasındaki sosyal ve iktisadi bakımdan oluşabilecek muhtemel ayrımların önüne geçilmek istendiği düşünülmelidir.¹⁴ Dolayısıyla Fransız İnsan Hakları Beyanamesi'nin ve özellikle 1'inci ve 6'ncı maddelerinin etkilerinin olduğu açıktır.

⁹ Nasir **El Cuburi**, Din Görüşünde Siyasi İnsan Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat İlahiyat Fakültesi, 1999, s. 27.

¹⁰ Eysmen'e göre: "Bireyler dilekçe sunma hakkını krala karşı işin en başından beri kullanmışlardır. Kral belirli dönemlerde söz konusu dilekçeleri incelemek için parlamento üyelerinden vekiller seçmeye başlamıştır."

¹¹ Kâmil **Kazancı**, "Fransız Devriminin Irak Anayasası'nda Bıraktığı Miras", Rabıta Dergisi, C. 1, S. 908, 1944, s. 322.

¹² 1922 İngiltere ve Irak Antlaşması.

¹³ Ömer **Hasbu**, Özgürlük ve Topluluklar, Dar El Nahda Yayınevi, Kahire 1999, s. 73.

¹⁴ **El Cuburi**, s. 29.

Faysal Şantavi'nin de belirttiği gibi: “*Iraklılar, maddi ve siyasî haklardan yararlanmakta ve kendilerine düşen vazifelerde ve genel yükümlülüklerde eşittirler. Aralarında, bu konuda köken veya dil ve din konusunda hiçbir fark yoktur...*”¹⁵ Bu ifadenin temelde (1925 Irak Anayasası madde 18) bütün Irak vatandaşları için kanun önünde eşitlik vurgusu yaptığı görülmür.

Bu minvalde 1925 Irak Anayasası'nda yer alan bu metnin Suriye (18'inci madde) ve Lübnan Anayasalarında da (7'nci madde) yer alması kanımca Fransız İnsan Hakları Beyannamesinin evrensel yansıması olarak görülmelidir.

II. 1925 IRAK ANAYASASI'NDA TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Anayasa devletlerin kuruluşunu ve işleyişini düzenleyen, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini tanımlayan, güvence altına alan çerçevesini çizen metinlerdir. Anayasa metinlerinde ele alınan temel hakların ve hürriyetlerin insanın doğasıyla uyumlu olması, eşitsizlikleri ve bilhassa adaletsizleri ortadan kaldırması gerekmektedir.¹⁶ Bu bağlamda 1925 Irak Anayasası'nda eşitlik kavramı, yaşama hakkı ve vücut dokunulmazlığı, seyahat hürriyeti, konut dokunulmazlığı başta olmak üzere birtakım haklar kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

A. Vatandaşlık Hakkı ve Anayasa Önünde Eşitlik

Bireylerin en önde gelen haklarından birisi yaşadığı siyasal düzen ile bağıntı gösteren vatandaşlık hakkıdır. Bu hak kanunlar ve anayasalar ile güvence altına alınmaktadır.¹⁷ Vatandaşlık hakkını kazanma veya kaybetme hükümlerinin kanunla düzenlendiğini belirtmek gerekir ki¹⁸ örnek

15 Faysal Şantavi, 1925 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlükler, Hamid Yayın ve Dağıtım, Mısır 1998, s. 53.

16 Müslim Akdemir, “Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İnsan Doğası”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, C. 0, S. 4, 2005, s. 74-79.

17 İbrahim, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 36.

18 Burada maksat, 1954 yılında çıkan Tabiiyet (Vatandaşlık) Kanunu'dur.

vermek gerekirse 1925 Irak Anayasası'nda vatandaşlık haklarının anayasanın 5'inci maddesi ile düzenlendiği görülmektedir.¹⁹ Bu maddenin vatandaşlığın tanımından ziyade siyasal devlet yapısı içinde vatandaşlık tanımını düzenlediği görülür.²⁰ Dolayısıyla “*vatandaşlık*” birey için siyasi bir oluşumun, yani, kişiler için devletle bağının sembolize edilme şeklidir denilebilir.

Vatandaşlık hakkının Arap ülkelerinde ve Osmanlı içinde yeri incelendiğinde 1876 Kanuni Esasi olan ilk Osmanlı Anayasası'nın 8'inci maddesinde Osmanlı bünyesinde bulunan bütün bireylere istisna gözetmeden Osmanlı tebaası olarak bakıldığı görülür. Bu nedenle Osmanlı sıfatını kazanmak ve kaybetmek de yine kanunla düzenlenmiştir. Burada Osmanlı sıfatının aynı zamanda tabiiyet anlamı taşıdığı bilinmelidir.²¹ Benzer şekilde Suriye (10'uncu maddesi) ve Mısır (1'inci maddesi) anayasaları incelendiğinde vatandaşlığın kazanılması, kaybedilmesi ve tabiiyet şeklinin hangi hallerde uygulandığı açık şekilde görülmektedir.²²

Vatandaşların korunması için ne sebeple olursa olsun ayrımcılığın engellenmesi kanun önünde “*eşitlik*” anlamı taşımaktadır. Fransız Bildirgesinde insanların hür doğması ve eşit yaşamasına atıflar yapıldığı görülmektedir. 1925 Irak Anayasası da bu ilkeleri dikkate alarak köken (milliyet), dil ve din olguları üzerine düzenlemeler yapmış, esaslar belirlemiştir.²³

Düşünsel çerçevede 1925 Irak Anayasası için tam anlamıyla bir eşitlikten söz etmenin doğru olmadığı görülmektedir. Çünkü dikkatli bakıldı-

19 Irak topraklarında ilk kez vatandaşlık kanunu 6 Ekim 1924 tarihinde çıkarılmış ve uygulanmıştır.

20 Abdullah İsmail **El Büstani**, Anayasadaki Ön Hatıralar, Talia Yayınevi, Beyrut 1950-1951, s. 257.

21 Bkz; Osmanlı hukukçuları gözünden tabiiyet hukuku, T. C. Adalet Bakanlığı Yayınları, Editör, Ahmet Kılınc, Ankara 2021, s. 131-140

22 Ahmet **El Mansur**, Irak Anayasalarında Temel Haklar, Bağdat Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 1989, s. 73.

23 Abdülazim **İbrahim**, İnsan Hakları Teorisi Uyarınca Eski ve Yeni Ahitte Düzenlenen Ortak Haklar, Adalet Yayınevi, Ankara 2022, s. 27-30.

ğında genel haklardan söz edilmiş ancak kadın haklarından bahsedilmemiştir.²⁴ Örneğin 1946 yılında çıkartılan seçim kanununda seçmen listeleri asıldığında kadın seçmenlere yer verilmediği görülmektedir.²⁵

B. Siyasî, Medeni Haklar, Ödev ve Mükellefiyetlerde Eşitlik

Irak Anayasası'nın 18'inci maddesi vatandaşlarına siyasi ve medeni haklardan eşit şekilde yararlanma hakkını vermiştir. Bu sayede vatandaş olmanın gereği olan ödev ve sorumlulukların sınırlarını çizmiştir. Bütün ülke vatandaşları eşittir. Sivil ve askeri görevler sadece bu eşitlik dâhilinde ülke vatandaşlarına tanınır. Yabancılar istisnai durumlar dışında bu görevler tevdi edilemez.²⁶

1. Siyasi ve Medeni Haklarda Eşitlik

Bu başlık altında belirtilen haklar siyasi iktidarlar açısından hayati öneme sahiptir. Çünkü temel hak ve özgürlükler ve kazanımları için siyasi iktidar bir teminat işlevi görmektedir. Bireylerin bu haklarını yerinde ve düzgün kullanmaları iktidarların keyfi davranışlarını engelleyecektir. Tersine bir durumda yani vatandaşların bu haklarını kaybetmesi kazanılmış diğer özgürlüklerini de etkileyecektir. Aynı zamanda bu haklar anayasamızda toplumsal yaşama katılma hakları olarak da bilinmektedir.²⁷

Medeni haklardan yararlanma ve temsil, doğal hukukun kullanılmasyla mümkün olabilmektedir.²⁸ Mülk edinme, sözleşme yapma, çalışma, öğrenim görme hakkı vb. haklar bu gruba girmekte ve doğal hukuk sayesinde kullanım alanı bulabilmektedir. Biraz daha açmak gerekirse; konut dokunulmazlığı, haberleşme gizliliği, seyahat ve yerleşme özgürlüğü gibi toplumsal hayatı düzenleyen bazı haklar ile bireysel özgürlükler olan; fi-

24 Emin **El Adaly**, Temel Hak ve Özgürlüklerin Özeti, Randa Yayınevi, Ürdün 2001, s. 78.

25 Ahmet **Kılınç**, Kanun-i Esasi'nin İnsan Hakları Yönünden Analizi Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 115-127.

26 **Eysmen**, Anayasal Haklar, Çev. Adil Zafer, Çağdaş Yayınları, Mısır 1987, s. 276.

27 **İbrahim**, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 38.

28 **Eysmen**, s. 278.

kir, inanç, düşünceyi ifade ve toplanma özgürlüğü medeni hakların içeriğinde vücut bulur.²⁹ Aynı zamanda bu hakları sınırlarını siyasi hakların çizdiğini söylemek kanımca doğru bir tespit olacaktır.

Bireysel hakların savunulduğu ve korunduğu pek çok noktada medeni hukuk için eşitlik vurgusuna pek çok anayasada rastlanılmaktadır. Örneğin 1925 Irak Anayasası'nın medeni haklar için 7, 12 ve 13'üncü maddelerinde kişi özgürlüğü, görüş açıklama ve eşitlik ilkeleri bakımından vurgu yapıldığı görülür ki ancak bu şeklide bütün vatandaşlarına inanç ve ibadet özgürlüğü tesis edilmiş olacaktır.

1946 yılında çıkartılan seçim³⁰ (11 numaralı) kanununda kadınların seçme hakkından men edildiği görülmektedir. Hatta kadınların millet meclisine aday olma hakları elinden alınmıştır.³¹ Aslında demokrasi bakımından endişe verici durum, 1925 Irak Anayasası'nın 30 ve 42'nci maddelerine aykırı olarak kadınların siyasal haklardan mahrum edilmeleridir. Bu durum Arap demokrasisi için kaygı verici ve eleştirilmesi gereken bir durum olarak görülmemektedir.

2. Ödev ve Mükellefiyetlerde Eşitlik

Vatandaşların ödev ve mükellefiyetlerinden söz edildiği zaman bireyin kamu adına sorumlu olduğu ödev ve mükellefiyeti anlaşılmalıdır. Bunların en başında gelenler de vergi ve askerlik görevlerinin yerine getirilmesidir. Bunlara kısaca göz atmak gerekirse;

a. Vergi Ödemede Eşitlik

Vergi denildiğinde devletin vermiş olduğu hizmetler karşılığında bireyin ödediği nakdi para gelmektedir. Devlet bu yükümlülüğü, bireyin gelirinden ve mallarından bir bölümünü kanunun öngördüğü şekilde tahsil eder.³² Kişiler devlete vergi öderken herhangi bir hizmet satın almaz. Çünkü devlet egemen güç, mutlak otorite olarak karşımıza çıkar.

29 Ahmet Reslan **Enver**, Bireysel Fikir ile Sosyalist Fikir Arasında Demokrasi, Arap Kalkınma Evi Yayınları, Mısır 1971, s. 35.

30 11 nolu ve 27 Mayıs 1946 tarihli Seçim Kanunu 1952 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

31 **İbrahim**, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 39.

32 Mahmut Zeki **Salim**, Gelirler Üzerindeki Genel Vergiler İçin Kanuni Statüler, Kanuni ve Anayasal İlkelerin Şerhi, Dar-ül Fikr-ül Arabi, Mısır 1954, s. 3.

Ancak bazı durumlarda “*rüsüm*” yani maldan alınan vergiler bulunmaktadır. Kişi devletten aldığı hizmet karşılığında bu vergiyi ödemek zorundadır. Burada alınan ya da ödenen vergilerin temel iki kaynağından bahsedilebilir. Vergiler için “*kanunilik*” ve “*eşitlik*” prensipleri.³³ Vergide eşitlikten anlaşılması gereken herkesin ödeme gücüne göre vergi ödemesidir.³⁴ Ancak bu şekilde vergi ödeme eşitliğinden bahsedebiliriz. Çünkü ödeme gücüne göre vergi mükellefleri arasında mutlak bir ayırım ve gruplama yapmak gerekmektedir.³⁵ Bana göre Irak’ta vergi kanunları dikkate alındığında bu eşitlik ilkesine oldukça mesafeli durulduğu görülmektedir.

Ancak 1925 Irak Anayasası’nın, 1982 Anayasası’nın 73’üncü maddesinde konu edilen mali güce göre vergi ödeme yükümlülüğüne yakın bir çizgide durduğu görülür.³⁶ Dolayısıyla Türkiye’nin de vergi kanunları açısından Irak’tan çok da üstün bir konumda olmadığı yargısı ortaya çıkmaktadır.

b. Zirai Gelirler

Zirai emlak 1923 yılında çıkartılan gelir kanununun bir istisnası olarak vergi dışında bırakılmıştır. Aslında zirai faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin vergiden muaf bırakılması vergi toplama bakımından ülke zararına yol açmaktadır. Tam tersi olarak da toprak ağalarının (feodallerin) çıkarına görülmektedir.³⁷

Ancak 1956 yılında baskılar sonucu zirai arazilerin kira oranlarına az da olsa vergi yükü getirilmiştir.³⁸ Rüsüm vergisinin devletin vermiş olduğu bazı hizmetler karşılığında mükelleflerden tahsil edildiğini yukarıda belirtmiş idik. İdarelerin dolaylı vergi ve rüsüm vergilerini tarım alanında

³³ **İbrahim**, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 42.

³⁴ Burada söz, sadece eşitlik görüşü üzerine olacak, ama vergilerin kanuniliği ise başka bir yerde bahsedilecektir.

³⁵ Abd-ül Kerim Sadi **Berekat**, Vergi Sistemleri, Teori ve Uygulama, Mekavi Kitaplığı Tevziati, Beyrut 1977, s. 38.

³⁶ Kemal **Gözler**, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 26. Baskı, Ekin Yayın Basım Dağıtım, Bursa 2021, s. 87.

³⁷ Vahap **Coşkun**, İnsan Hakları Liberal Açından Bir Tahlil, Liberte Yayınları, Ankara 2009, s. 52.

³⁸ 12. madde, “vergiler; mükellefin üzerine, her sene için takdiri olarak, gelen mikyasa göre mecburi kılınır: ... 2- Mukim olanın .... den olan gelirinden arazi kirası bedellerinden %10.

yapılan hizmetlere aktarması (su temini, barajla kurma ve içme suyu temizleme, depolama vb...) daha çok tarımsal faaliyetten geçinen toprak sahiplerine yönelik hizmetler olarak ortaya çıkmıştır.³⁹ Fakat bu denli büyük tarım arazileri ile mücadele ve toprakla uğraşan kalabalık nüfus (feodal direniş) Irak hükümetinin başarısını engellemiştir.⁴⁰ Irak hükümetlerinin vergi toplama konusunda yaptığı hatalar özellikle zenginlere tanınan vergi ayrıcalıkları başarısızlığın temel nedenleri arasında bulunmaktadır.⁴¹

c. Askerlik Görevinde Eşitlik

1934 yılı 19 sayılı Milli Savunma Kanunu ile parası olanın (30 Dinar) bedel karşılığı bu hizmetten muaf tutulacağını belirtilmiştir.⁴² Dolayısıyla görüntüde bir eşitlik mevcuttur. Aslen askerlik görevinde de diğer görevlerde olduğu gibi eşitlik mali güç tarafından bozulmaktadır. Vatandaşın gelir durumları dikkate alındığında askerlik için ödenen bu bedelin ne kadar önemli olduğu ve pek çok kişi tarafından karşılanamayacak bir bedel olduğu aşikârdır.⁴³ Nitekim ilerleyen yıllarda kanunla bu miktar 40 dinara kadar çıkartılmıştır.

39 Hikmet Abdülkerim **El Haris**, Vergi Siyaseti ve Irak'ta Vergi Sistemi, Dar Vehvelan Basın ve Yazı Aletleri, El-Kahire Mısır 1973, s. 59.

40 Hüseyin **Cemil**, Arap Ülkelerinde İnsan Hakları, Arap Birliği Çalışmaları, Maarif Yayınevi, Beyrut 1996, s. 48.

41 Kazım Habib Mukerem **El Talebani**, Tarım Reformu ve Anlaşması Hakkında Görüşler, Mektebet Yayınevi, Bağdat 1971, s. 231.

42 Suphi **Mahmasani**, İnsan hakları Erkânı, İslam Şeriati ve Çağdaş Kanunlar Arasında Mukayeseli Bir Araştırma, 1. Baskı, Darül Meleyin Yayınları, Lübnan Beyrut 1979, s. 297.

43 O dönemde geçim seviyesinin düştüğüne dair kanıtlar şu şekilde sıralanabilir; maaş ve ücret seviyelerinde gözlenen düşüş buna örnek olarak ilköğretim mezunlarının ilk kez aylık sekiz dinar fazlasında atanmasının caiz olmamasıdır. Fakat orta öğretim veya ona denk olan okul mezunlarının aylık on iki dinardan fazla maaş ile atanmalarının caiz bulunmaması şeklindedir. Hal böyle iken dört yıllık fakülte mezunlarının maaşları ise 21 dinar üzerinde atanmaları caiz olmamaktadır. (1939 Tarihli ve 64 Sayılı Medeni Hizmet Kanunu'nun 7. maddesi).

d. Kamu Görevi Almada Eşitlik

1925 Irak Anayasası'nın 18'inci maddesinde kamu görevi almada eşitlik ilkesine şu şekilde yer verilmiştir. “*Irak vatandaşlarının tamamı medeni ve siyasi haklardan yararlanma konusunda eşittirler*” hükmü vardır.⁴⁴ Ayrıca sivil ve askeri görevlerde sadece Irak vatandaşlarının yer alabileceği belirtilmiştir. Bu eşitlikte etnik köken, dil, din vb. ayırım aranmaz. Sadece yaş, cinsiyet, eğitim ve liyakat gibi ayrımların yapılabileceği belirtilmiştir.⁴⁵

Diğer taraftan herkesin eşit şekilde bu haklardan yararlanmasını sağlamanın yegâne yolu eğitimden geçmektedir. Görev için en uygun personeli bulma eğitimden ve ihtiyaç duyulan personelin yarışma yoluyla seçilmesinden geçmektedir.⁴⁶ Çünkü ancak bu şekilde kamu görevinde eşit işe alımlar sağlanabilmektedir. 1939 yılında kamu görevine alınacak memurların sınavdan geçirilme zorunluluğu getirilmiş ancak ilerleyen yıllarda yüksekokul mezunu ve meslek diploması olanlar, sınavsız kamu hizmetine alınmışlardır. 1940 yılında memurların liyakat üzerine seçilmeleri için bir tüzük çıkartılmış ve uygulamaya konulmuştur.⁴⁷

3. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği

1982 Anayasası'nın 19'uncu maddesinde “*herkes kişi özgürlüğü ve güvenliğine sahiptir*” ifadesi yer almaktadır.⁴⁸ Dolayısı anayasamızda yer alan bu ifade aynı zamanda kişilerin onur ve haysiyetini muhafaza edebilmesini sağlamaktadır. Başka bir ifade ile başkalarının tecavüzünden kişileri korumaktadır.

1925 Irak Anayasası da aynı şekilde 7'nci maddesi ile kişi özgürlüğü ve güvenliğini hedeflemiş ve bu şekilde kişinin her türlü tecavüz ve baskıdan korunması öngörülmüştür. Bu madde ile kişi özgürlüğü ve güvenliğini ilgilendiren pek çok sıkıntı için çözüm yolu bulunmuştur. Tabii ki

44 Mehmet Semih **Gemalmaz**, Birleşmiş Milletler, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2002, s. 420.

45 İzdihar **Abdülkerim**, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler, Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi SBE, 1983, s. 88.

46 Levran **Bilan**, Genel Görevler, Çev. Abde Antuva, 1. Baskı, Uveydat Yayınları, Beyrut Lübnan 1973, s. 49.

47 **İbrahim**, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 45.

48 **Gözler**, s. 175.

1925 Irak Anayasası'nın özellikle 7'nci maddesini destekleyecek bazı ilkeleri de incelemek gerekmektedir. Mesela “*ilkesiz ve kanunsuz suç ve ceza olmaz*”, “*sanık, suçu ispatlanmadan masumdur*” veya “*cinayetle ilgili kanunlar geçmişe yürümez*” vb. ilkeleri de incelemek gerekmektedir. Yine bu durumlara destek olarak kişilerin kanunsuz şekilde yakalanması, takibi, yaşadığı yeri zor kullanarak değiştirmesi veya tutuklanması, zorla askerlik hizmetine alınması, işkence görmesi ve sürgüne gönderilmesi yasaklanmıştır.⁴⁹ Bu anlamda sadece anayasalarda yer alan kanun maddelerinin yanında genel ilkelerin incelenmesi kanımca önemli katkılar sağlamaktadır.

a. Yaşama Hakkı ve Vücut Dokunulmazlığı

Yaşama hakkı, gerek Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi gerek Fransız İnsan Hakları Bildirisi ve gerekse Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde genel anılma şekliyle insanların sahip olduğu en temel hak olarak görülür, yani, insan hayatı yasaların güvencesi altında bulunmaktadır.⁵⁰ Dolayısıyla evrensel değerlere sahip en temel ve önemli insani hak olduğunu söylemek bir hakkın teslimi olacaktır.⁵¹

Yaşama hakkının tek ihlal şekli yaşamın son bulmasıyla gerçekleşmektedir. Ancak kamusal güç dolayısıyla ya da şiddet kullanımı, işkence ve kötü muamele maalesef kişi dokunulmazlığına zarar vermektedir. Aynı zamanda yaşam hakkı kamusal güç (otorite) tarafından korunmayı da gerektirmektedir.⁵²

1925 Irak Anayasası'nın özü iki madde ile gösterilebilir. Bunlar 7'nci maddesinde bahsedilen “*yaşam hakkı ve vücut dokunulmazlığı*” bir diğeri ise “*seyahat ve yerleşme özgürlüğü*” olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar için doğal haklardan sayılan yaşam hakkı ilk İngiliz yasası olan “*Habeas Corpus Act.*” (1679) ile güvenlik hakkı olarak sayılmıştır.⁵³

49 **İbrahim**, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 46-47.

50 **Tezcan ve diğerleri**, İnsan Hakları El Kitabı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2010, s. 89.

51 **İbrahim**, İnsan Hakları Teorisi Uyarınca Eski ve Yeni Ahitte Düzenlenen Ortak Haklar, s. 43-45

52 **İbrahim Kaboğlu**, Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 272.

53 **İbrahim**, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 48.

Özetlemek gerekirse, kanımca, temel haklar ve özgürlükler alanında toplumların ortak ideali doğal hakların korunması olmalıdır.

b. Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü

1982 Anayasası'nın 23'üncü maddesi, yerleşme ve seyahat özgürlüğünün esasını genel olarak kamusal mal oluşturmak ve suç işleme oranlarını düşürmek olarak değerlendirmektedir.⁵⁴

Irak Anayasası'nın 7'nci maddesi de hareket ve seyahat özgürlüğü konusunda vatandaşlarına hem kolaylık sağlamak hem de garanti vermektedir.⁵⁵ Yerleşme ve seyahat özgürlüğü, 1925 Irak Anayasası'na göre yaşam hakkını tamamlayan haklar arasında görülmektedir. Aynı zamanda bu haklar, kişileri, kayıt altına almayı ve birtakım şartlara bağlı kalmayı gerektirmemektedir.

4. Konut Dokunulmazlığı

Irak Anayasası'nda konutların koruma altına alınması çok önem arz etmektedir. Nitekim anayasanın 8'inci maddesi ile bu hüküm düzenlenmektedir. Konut içinde suç şüphesi ile arama yapılabilmesi sadece kanunla belirlenmiş yöntemler ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle gerekli olmadıkça konut içine kanun tarafından verilen bir izin olmadan girilememektedir. Bağdadi Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununu (66'ncı madde) herhangi bir teftiş için izin şartı gerektirmektedir.⁵⁶ Benzer şekilde 1982 Anayasası ile bir karşılaştırma yaparsak aynı durumu farklı kelime-

⁵⁴ Gözler, s. 178.

⁵⁵ Hüseyin Cemil, Temel Özgürlüklerin Gelişimi Güvenceleri, Geleceği, s. 82.

⁵⁶ Ev mahremiyeti konusunun Irak vatandaşlarından çok yabancı insanların ev mahremiyetini kapsadığına dikkat edilmelidir. 1924 tarihli Irak ve İngiltere arasında imzaları atılan Adliye Anlaşması'nın 2. maddesi ve 7. bendine göre: (... İngiliz yönetimi altında bulunan Bağdat, Basra gibi bölgelerde bulunan İngiliz hükümdarının izni olmadan herhangi bir yönetim veya yargı mensubu olan kimsenin yabancıların ikamet ettiği hanelere giremez. İngiliz hükümdarının olmadığı alanlarda ise polis yasal izni bulunmasına rağmen yabancıların evlerine giremez ve oraya en yakın olan İngiliz hükümdarının iznini almak zorundadır...) şeklinde düzenlenmiştir. Bahsi geçen konu ile ilgili Hober; yapılan bu istisna Irak'ta ayrıcalıklı sistemi uygulayamama sonucunu ortaya çıkarmıştır. (Yabancı vatandaşlar Osmanlı idarecilerinin yaptığı tutuklamalara karşı birtakım dokunulmazlıklara sahip olup Osmanlı mahkemelerinin uzmanlık alanına ait olaylarda istisna edilebilirlerdi) yorumunu yapmıştır.

lerle anlatma imkânı buluruz. Suç işlenmesini önlemek veya suç unsurlarını ortadan kaldırmak için bir kişinin konutuna girilmesi ancak mahkeme kararı ile gerçekleştirilebilir.⁵⁷

Sonuç olarak milli güvenlik ve kamu yararı gibi özel durumlar haricinde konut dokunulmazlığına müdahale ve kişinin eşyalarına el konulması ancak hâkim izni yani, yasalar ile mümkün olabilmektedir.

5. Mülkiyet Hakkı

1925 Irak Anayasası'nda mülkiyet hakkı birbiriyle illiyet bağı olan üç hukuk dalının birleşerek harmanlanmasından meydana gelmiştir. Yasanın 10'uncu maddesi genel hatları ile kanun dışında kimsenin mülküne el konulamayacağına hüküm vermektedir.⁵⁸ Bu konuya daha detaylı göz atarsak; Mülkiyet Hakkının Korunması, Zorunlu Borçlandırılma, Mal, Gayrimenkul ve Müsadere Yasağı, Angarya, Menkul ve Gayrimenkul Mallara Genel Olarak El Koyma Yasaklığı başlıkları altında incelemek gerekir.

a. Mülkiyet Hakkının Korunması

20'nci asrın başında Irak'ta feodal ve İngiliz hâkimiyetinde sosyal ve ekonomik bir toplumsal yapı görülmektedir.⁵⁹ Dolayısıyla ekonomik ve sosyal yapı içinde ticari menfaatleri bu yapıdan beslenen ticaret erbaplarını barındırmaktadır. Zira bu karmaşık yapı içinde mülkiyet hakkının korunması kritik bir önem taşımakta idi. Bu minvalde o dönemdeki Irak Anayasası'na göre, kamu yararı ve tazminat karşılığında kişilerin mallarının

⁵⁷ Gözler, s. 177.

⁵⁸ 1943 yılı 10. maddede geçen mülk kelimesine mal kelimesi ilave edilerek değişiklik yapılmıştır. Gerekeç olarak mal kelimesinin mülk kelimesine göre çok daha geniş anlamlar taşıdığı ifade edilmiştir. Mal kelimesinin eklenmesiyle Mülk Edinme Hukukunun korunmasının sağlandığı düşünülür. hâkim olmuştur.

⁵⁹ Derebeyiler toprakların büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. Toprak sahiplerinin %2'si tarıma elverişli olan arazilerin %68'ine sahip, toprak sahiplerinin %92'si ise toplam tarım arazilerinin sadece %32'sine sahiptir. Abdulvehhap Matar **El Dahiri**, Tarım Reform Ekonomisi, Al Ani Matbaası, Bağdat 1970; Abdülrezzak **El Higagi**, Arap Ülkelerindeki Toprak ve Tarımsal Reformun Hikâyesi, 1. Baskı, Dar Al Keşşaf Yayınevi, 1967, s. 415; Mukrem **El Talibani**, Irak'ta Tarımın Köklü Reformu, Al Ahliye Basım Şirketi, Bağdat 1969, s. 19.

bedeli ödenerek (istimlak) mülkiyet hakkının korunması hükmünü getirmiştir.⁶⁰ Çıkarılan “*Taşınmaz Malları İstimlâk Kanunu*” (1934) ile kamu yararı altında kişilere piyasa değeri üzerinden maddi karşılık ödenmesi değerlidir. Ancak, bana göre üçüncü şahısların yasanın bu yönünü kullanarak menfaat (iktidar eliyle...) kovalamaları haksızlık olarak değerlendirilmelidir.

b. Zorunlu Borçlandırma, Mal, Gayrimenkul ve Müsadere Yasağı

Zorunlu borçlandırma her ne kadar özel mülke tecavüz olarak görülse de kimilerine göre sermaye üzerine konulan vergi olarak değerlendirilmiştir. Pek çok devletin mali kriz dönemlerini atlattık için kullanmış olduğu bir yöntemdir. Malı üzerinde borçlanmaya giden kimseler borçlanma senedi satın almak zorundadır.⁶¹ Kanımca yapılan işlemlerin hukuksal olmasının yanında “*zorunlu borçlanma*” tabiri yine hukuk içinde bir çelişki yaratmaktadır. Çünkü mallara, gayrimenkullere (taşınmazlar) ve yasaklı mallara el konulması (icra yoluyla haczedilmesi) kanun yoluyla ve ancak sadece devlet tarafından (sürekli veya kısa süreli) yapılabilmektedir.⁶² Sonuç olarak el değiştiren bu malların son kullanıcısı devlet olmaktadır.

c. Angarya, Menkul ve Gayrimenkul Mallara Genel Olarak El Koyma Yasaklığı

İnsanları bedelsiz çalıştırmanın hukuktaki karşılığı angaryadır. Irak Anayasası’na bu tanımın 2005 tarihinde girdiği görülmektedir. Devlet mücbir sebeplerle vatandaşlarını karşılıksız çalıştırabilir. Ancak yine de bu durumun sınırları kanunla belirtilmektedir. Hiç kimse ücretsiz çalıştırılmaya zorlanamaz. Bu durumun istisnası olarak 1923 Irak Anayasası’nın 14’üncü maddesi 1925’te yeniden düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; koruma ve sulama işlerine önem verilmesi, su ve akarsu yataklarında yapılacak temizleme, tamirat işleri için faydalananların ücretsiz çalıştırılabileceği hükmü yer almaktadır. Ücret ödenmesi icap ediyorsa da yerel adetler

⁶⁰ Konstantin **Katzarof**, Kamulaştırma Teorisi, Çev. Abbas Al Sarraf, Bağdat Al Ani Matbaası, Bağdat 1972, s. 300.

⁶¹ 1925 Irak Asıl (Esas) Anayasası.

⁶² Bedriyya **El İvadi**, Temel Haklar ve Kuveyt Anayasası, Haliç Yayınevi, Kuveyt 1985, s. 132.

dikkate alınarak ücret ödenmesi hükme bağlanmıştır. Bu miktar ise somurlu mühendis tarafından takdir edilmektedir.⁶³ Bu durum Irak Anayasası'nın 10'uncu maddesine aykırı iken anayasanın 14'üncü maddesinin sınırlı da olsa ücretsiz çalıştırmaya onay vermesi çelişki olarak görülmektedir. Ancak uzun bir süre uygulandıktan sonra 1945 yılında değiştirilerek uygulaması sona erdirilmiştir. Diğer taraftan Bağdat Ceza Kanunu'nun 119'uncu maddesinde “*kamu görevlilerinin angarya adam çalıştırmasına üç yıl hapis cezası verilir*” hükmü bulunmaktadır.⁶⁴ Sonuç olarak bu madde ile Irak Anayasası'nda belirtilmiş olan ücretsiz çalışma hükmünün kesin şekilde desteklendiği görülmektedir.

Menkul ve gayrimenkul mallara genel olarak el konulması ise, bireylere ait menkul ya da gayrimenkul (taşınır ya da taşınmazlar) el koymak netice itibari ile suç olarak algılansa bile devlet tarafından kanunla uygulanmaktadır. Özel mülkiyet olduğu için hukuksal açıdan bu uygulama anayasa tarafından iptal edilmiştir.

6. Düşünce ve Kanaat Özgürlüğü

1982 Anayasası'na göre, kimsenin düşüncesinden ya da kanaatlerinden dolayı suçlanamayacağı, kınanamayacağı açık şekilde belirtilmektedir.⁶⁵ Bu bağlamda bütün vatandaşların net şekilde bu düşüncelerini açıklama hürriyeti bulunmaktadır. Diğer taraftan düşünce ve kanaat özgürlüğü aslında kişilerin kendilerini uygun bir dil ile yani kişiyi toplumdan ayırtmadan ifade şekli olarak tarif edilebilir.⁶⁶

Din, vicdan, ibadet özgürlüğü, öğrenim ve öğretim hakkı, düşünce ve yayınlama ile ilgili özgürlükler bu kategoride yer almaktadır. 1925 Irak Anayasası'nın 13'üncü maddesinde devletin resmi dini İslam olarak belirtilmiş ve çok mezhepli Irak toplumunun dini görevlerini özgür şekilde yerine getirebilmeleri sağlanmıştır. Irak devleti genel toplum yapısına mu-

⁶³ Raad El Cedde, Irak Anayasalarında Yargılamalar, Hikmet Yayınevi, Bağdat 1998, s. 43.

⁶⁴ Raad El Cedde, Irak Anayasalarında Temel Teoriler ve Iraktaki Anayasa Sistemleri, Rabıta Yayınevi, Bağdat 1990, s. 46.

⁶⁵ Gözler, s. 179.

⁶⁶ Hasan Muhlim, “Temel Özgürlük Teorisinde Çalışmalar”, Cezayir Üniversitesi İdari ve Hâkimlik Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 13, 1998, s. 92.

halefet etmeden kişilerin bu özgürlükten yararlanmasını garanti altına almıştır. Aynı şekilde 1922 Irak Anayasası'nda da aynı şekilde dini vecibelerin yerine getirileceği konusunun desteklendiği görülmektedir.

Farklı dinlere mensup olan Irak halkının inandıkları dinleri yaşayabilmeleri anayasanın 6'ncı maddesi ile garanti altına alınmıştır. Aynı Irak Anayasası 16'ncı madde ile vatandaşlarına kendi dilleri ile okul açma ve eğitim görme hakkını da tanımaktadır.⁶⁷ 1982 Anayasası'na baktığımızda din, vicdan ve kanaat özgürlüğüne 24'üncü madde içinde yer verildiği görülmektedir. Bu bakımdan din özgürlüğünün serbestliğinden bahsederken aslında ibadet özgürlüğünün kısıtlandığını söylemek mümkündür.⁶⁸

Kişinin toplumdan yaşam için genel bilgileri öğrenmesine eğitim, devlet tarafından örgütlenmiş eğitim kurumlarından alınan eğitime ise öğrenim denildiği bilinmektedir. Diğer yandan eğitim, bireylerin sosyal, kültürel veya entelektüel şekilde yetiştirilmesi olarak da tanımlanır. 82 Anayasası'nın 42'nci maddesine göre eğitim zorunludur ve kimse bu hakından mahrum edilemez denilmektedir.⁶⁹

Öğrenim özgürlüğü 1925 Irak Anayasası'nda 16'ncı maddesinde; Irak ülkesinde bulunan farklı ırkların, kendi ırklarına mensup bireyleri eğitebilmek için kendi dillerinde eğitim veren okullar kurma hakkına sahip oldukları belirtilmiştir.⁷⁰ Bir eleştiri olarak her topluluğun (taife) yani kavmin kendi dillerinde eğitim verecek okullar açması eğitim sistemi içinde çeşitlilik sağlarken toplum hayatı bakımından bölünmelere neden olacaktır. Çünkü toplumun bütün kesimlerinin eşit ve aynı eğitiminden bahsetmek zor olacaktır. Bu bakımdan kanunun yapılışı bakımından burada bir eksiklikten ya da bozulmadan bahsedebiliriz.

Benzer şekilde bir karşılaştırma yapmak gerekirse 1920 Suriye Anayasası bu özgürlükleri üç madde ile ele almıştır. (20, 21 ve 23'üncü maddesinde) resmi ve özel okullarda eğitim, bir ve ücretsiz olmalıdır. Bu bakımdan özel okul açmak serbest bırakılarak eğitim birliğinin sağlanması

⁶⁷ Raad **El Cedde**, Irak Anayasalarında Çalışmalar, Hayrat Yayınevi, Bağdat 2001, s. 57.

⁶⁸ **Gözler**, s. 178.

⁶⁹ **İbrahim**, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 58.

⁷⁰ Abdülaziz **Serhan**, Uluslararası İnsan Hakları Hukukuna Giriş, İslam ve Arap Anayasalarında Karşılaştırmalar, Zeynel Hukukiye Yayınları, 1. Baskı, Kuveyt 2011, s. 162.

amaçlanmıştır. Aynı şekilde Mısır Anayasası'nda (17, 18 ve 19. maddelerinde) aynı uygulamayı görmek mümkündür.⁷¹ Bu iki Arap ülkesinde genel olarak eğitim birliğinin korunduğunu ve eğitimin ücretsiz olduğu görülmektedir.

Aslında Osmanlı himayesinde bulunduğu dönemlerde Irak'taki toplumsal yapı ve eğitim durumu Mısır, Lübnan ve Suriye'nin oldukça gerisinde bulunmaktaydı.⁷² Bu bakımdan eğitim ve öğretim hayatının düzeltilmesi için özellikle 1925 Irak Anayasası'nda önemli çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Irak halkının görüş belirtme ve yayınlama özgürlüğü Irak Anayasası'nda 12'nci maddede ele alınmaktadır.⁷³ Dolayısıyla insanların istedikleri siyasi, sosyal ve kültürel görüşlerini ifade edebilme hakları ortaya çıkmıştır.⁷⁴ 1925 Irak Anayasası'nda esas itibarıyla özgürlüğü tam anlamıyla düzenleyecek özel bir kanun olmadığı gibi sadece özgürlüğü kullanma ile ilgili bir kanunun olduğunu söylemek kanaatimce daha doğru olacaktır. Dolayısıyla insanların düşünce ve özgürlük talepleri sınırlı ve kısırlı bir alan içine hapsedilmiş olduğunu söylemek gerekir. Çünkü düşünce ve özgürlükler sistem ve yöneticilerin isteklerine uyduğu sürece özgür kılınmaktadır.

Görüş belirtme özgürlüğünü yakından ilgilendiren zararlı reklamların yasaklanması 1924 tarihli yasayla mümkün olmuştur. Bu konuyla ilgili ne kadar basım organı varsa İçişleri Bakanlığı tarafından kapatılmıştır. 1932 yılında 96 sayılı Kanun, 1933 yılında 25 sayılı Kanunla iptal edilirken yerini 1938 yılında 20 sayılı Kanuna bırakmıştır. Bu kanuna göre; devlete, halka ve yöneticilere düşmanlık, genel ülke güvenliğine yönelik yazılar vb. haller zararlı yayın kapsamında sayılmıştır.⁷⁵ Genel olarak bakıldığında herhangi bir eylemin gerçekleşmediği ve yasakların siyasi ve sosyal alanın bozulmasını engellemek amacıyla koyulduğunu söylemek mümkündür.

71 **El Cedde**, Irak Anayasalarında Temel Teoriler ve Iraktaki Anayasa Sistemleri, s. 49.

72 Tevfik Ali **Bero**, Osmanlı Anayasası Döneminde Arap ve Türkler, Müstakbel Yayınevi, El Kahira Mısır 1960, s. 18.

73 Edmon **Ribat**, Anayasaya Giriş, Babil Yayınevi, Bağdat 1991, s. 243.

74 **Cemil**, Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Güvenceleri, Geleceği, s. 243.

75 **Cemil**, Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Güvenceleri, Geleceği, s. 114.

7. Basın, Yayın Özgürlüğü ve Sınırları

Basın ve yayınlama özgürlüğünün birçok kez beraber kullanıldığını görülür. Herhangi bir sebebe birilerine bağlı olmadan ancak suç işlemeyen (kanuna uygun) ve yetkili bir merciden izin almadan yayın araçlarını kullanarak haberleri sunma ve görüş bildirme olayına basın özgürlüğü denilmektedir.⁷⁶ Irak Anayasası'nda basın ile ilgili ilk kanun 1931 yılında çıkarılan “*Matbuat Kanunu*” olarak bilinmektedir. Bu kanun yayın konusunda birçok sınırlama getirirken 2'nci maddesine göre yayın izin, İçişleri Bakanından alınmaktadır. Bazı durumlarda izin almak için müracaat edildiğinde bir miktar teminat yatırılması da istenebilmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla bu kanunla (Madde 1, 14 ve 17 ile) gazeteler başta olmak üzere bütün yayın organlarının denetimi, uyarılması ve faaliyetlerinin durdurulmasıyla ilgili işlemlerin İçişleri Bakanlığı'na tevdi edildiği görülmektedir. 1932 yılında mevcut kanuna yeni eklenen 13'üncü maddenin fıkraları basın denetimini biraz daha sert hale getirmiştir. Ülkenin iç ve dış güvenliğini etkileyen konular, halk içinde kin ve nefret oluşturabilecek olaylar, komşu ülkelerle dostluk bağlarını ilgilendiren yayınlar, kamuoyuna zarar verecek yayınlar, toplumun genel ahlak yapısını bozacak yayınlar vb. alanlarda sert kısıtlamalar getirildiği görülür.⁷⁸ Neredeyse bu ek fıkra ile adeta susan ve koşmayan bir toplum yapısı hedeflenmiştir. Ancak basın sansürü bunlarla sınırlı kalmamıştır. Basın Kanunu'nun 14'üncü maddesi iptal edilmiş ve yerine daha sert içerikleri olan maddeler getirilmiştir. Bu maddeler ile yukarıda belirtilen uygunsuz basımlar için uyarı süreleri azaltılmış verilen kapatma cezaları bir yıla kadar çıkartılmış hatta tekrar durumunda yayıncı kuruluşların lisanslarının iptal edilmesi Bakanlar Kurulu'nun yetkisine bırakılmıştır.⁷⁹

⁷⁶ Hüseyin **Cemil**, “Temel Hürriyetler ve Ulusal Hareket”, Seda Al-Ahali Gazetesinde Yayınlanan Makale, C. 1, S. 11, 1952, s. 5.

⁷⁷ Bahsi geçen teminat: fakir yurttaşların bu hakkı kullanmasına engel olmaktadır. Nitekim söz konusu hakka zenginlerin sahip olduğu kadar fakir vatandaşların da sahip olması gerekmektedir. **Cemil**, Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Güvenceleri, Geleceği, s. 62.

⁷⁸ Bekir **El Kubali**, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi”, Hukuk Dergisi, C. 1, S. 2, 1984, s. 34.

⁷⁹ **Abdülkerim**, s. 38.

1933 yılında eski kanunlar kaldırılmıştır. 57 sayılı yeni Matbuat Kanunu çıkartılarak bir bakıma basın özgürlüğü konusunda yumuşama meydana gelmiştir. Ancak yayın durdurma süreleri on güne kadar indirilmiş olsa da lisans iptalinin kaldırılmadığı görülür.⁸⁰

1934 yılında 33 sayılı Kanunun basın özgürlüğü konusunda başka sınırlamalara sahne olduğu görülmektedir. Siyasi partilerin yayın organı olan gazetelere dokunulmazlık hakkı verilmiştir. Tabi bu yayın organlarının siyasi iktidarı mutlu etmesi (muhalif yayınların meşru olması) düşünülemezdi. Nitekim 1946 yılında çıkartılan kanunla siyasi partilerin yayın organları da denetlenmeye başlamıştır. Suç unsuru teşkil eden yayınlarla ilgili, mevcut zaman dilimi için değil ileriki sayılar için de yayın durdurma kararının verildiği görülmektedir.⁸¹

1935 yılında çıkartılan 18'inci yasa ile sıkıyönetim bütün denetlemeleri ele almıştır. Böylece basın yayın özgürlüğündeki denetim ve kontrol askeri kuvvetlerin eline verilmiş oldu. 1940 yılında çıkartılan 56 sayılı yasa tasarısı maalesef basın tasarısını derinden etkileyen (aslında baltalayan desek yanlış olmaz...) yeni maddelere sahne olmuştur. Sonuçta bu düzenleme genel güvenlik ve devletin selameti adı altında yapılmakta idi.⁸² Genel (güvenlik) ifadesi buradaki anahtar kelime olarak dikkat çekmektedir. Çünkü artık sadece gazeteler değil ülkedeki bütün yayın araçlarının (matbuat, resim, gazete, dergi, fotoğraf vb.) denetimi sivil makamlar dışında resmi yani kolluk kuvvetlerinin denetimine verilmiştir. Bunlar için de 1924 yılında zararlı reklam ve yayınlar adı altında kanunla ülkeye sokulmaları yasaklanmıştır. Her türlü zararlı içerik taşıyan yabancı ve Arap yayınının ülkeye girişi durdurulmuştur.⁸³ Bu şekilde sadece ülke içinde değil aynı zamanda ülke dışından girecek zararlı yayınlarında engellenmesi düşünülmüştür.

80 Yukarıda bahsedilen madde 1934 yılı 33 sayılı Kanun dâhilinde tekrar düzenlenmiş ve süre 30 gün olarak belirlenmiştir. (değiştirilen m. 3).

81 **Cemil**, Temel Hürriyetler ve Ulusal Hareket, s. 48.

82 1949 yılında Irak Gazetelerine Askeri Kuvvet Komutanı talimatıyla çok kuvvetli bir darbe indirilmiştir. 1935 Yılı'nın Örfi idarenin 13. maddesine dayanarak birçok Irak Gazetesinin imtiyazını iptal ettirmek için emir vermiştir. Bunlardan, Ahali sesi, Lisan Al Hizbil-Vatani Al Dimukrati, Al Şebap vel-Mustakbal (Al Hizb gazetesi – Musul), Al Ahrar Sesi, Lisan Hizb Al Ahrar vs.

83 **Cemil**, Temel Hürriyetler ve Ulusal Hareket, s. 5.

Yayıncılıkla ilgili cezalar Bağdat Ceza Yasası'na kadar sirayet etmiştir. Bu yasa kapsamında toplum huzurunu bozan, ülke menfaatlerine aykırı her türlü yasak yayın çeşitli para ve hapis cezası ile karşılık bulmaktadır. Son tahlilde gazeteler için yapılan baskılar 1954 yılında 33 sayılı yasanın iptal edilerek yerine 24 sayılı Matbuat Kanunu'nun 41'inci maddesi ile zirveye çıkartılmıştır. Nitekim bu yasa eliyle kanunla daha önce çıkartılmış olan gazete ve dergiler de kapatılmıştır.⁸⁴ Daha önce belirtildiği şekliyle iptal kararlarının verilmesi ve uygulanması İçişleri Bakanlığı'nın kontrolüne bırakılmıştır.

8. Toplanma, Dernek ve Siyasi Parti Kurma Özgürlüğü

1925 Irak Anayasası'nın 12'nci maddesi Irak halkına; toplanma, dernek kurma ve derneklere üye olma hakkını tanımaktadır. Irak halkının toplanma özgürlüğü, Osmanlı'ya dayanan 1909 tarihlerine kadar (Osmanlı Umumi Toplantılar Kanunu) gitmektedir. Toplantı şartları 1925 Irak Anayasası'nın 1, 2 ve 3'üncü maddelerinde toplantı ile ilgili şartlar; yer, zaman ve kanuna uygunluğu açıklanmaktadır. Silahsız ve toplum huzurunu bozmayacak nitelikte olmalıdır. 8'inci ve 9'uncu maddelerde ise toplantıların engellenmesi, iptali ve ertelenmesi gibi durumlar yer almaktadır.⁸⁵ Çok net olamamakla beraber yine 1925 Anayasası'nın 12'nci maddesi toplanma hakkından ziyade gösteri hakkına yer vermektedir. Ancak ister silahlı olsun ister silahsız olsun her şekilde toplanma hakkına izin verme veya iptal etme yetkisi devlete ait makamlarda bulunmaktadır. Yetkililerin (idari memurlar) gözetiminde ve önceden izin almak koşulu ile toplumsal hayatı etkilemeden ve trafiğe mâni olmadan toplanılabilir denmiştir. Kanuna göre toplanmanın yasaklanabilmesi; rejime karşı olması, genel düzen ve yasaya aykırı haller ve düzenleyenlerin yarısından fazlasının toplanma

84 Yukarıda bahsedilen yasa tasarısının tarihleri ve krallık dönemine kadar geçen sürede gazetelere yapılan baskıların ayrıntıları için Bkz: Kays Abdülhüseyin **Al Yasiri**, İkinci Dünya Savaşı Sonu ile 14 Temmuz 1958 Devrimi Arasındaki Irak Gazeteleri ve Ulusal Hareket, Kültür ve Sanat Bakanlığı Yayınları, Bağdat 1978.

85 Bununla birlikte Irak'ta bulunan özel kuvvetler yasal koşulları taşımasına rağmen ve bahsedilen durumlardan birinin bulunmaması halinde bazı toplantıların yapılmasını yasaklamışlardır. Örneğin "Al Hizb al vatani al Demokrati ve Hizb Al cephe Al Şabiye 27 Ekim 1951 günü Bağdat sancağı mutasarrıfına İngiltere'nin rezilliklerini göstermek ve Mısırın ulusal hareketine destek vermek amacıyla toplantı yapmak istediklerini bildirmişlerdir. Fakat ertesi gün Bağdat sancağı idarecisi söz konusu toplantının genel güvenliği ve düzeni bozacağı endişesiyle umumi yapılan toplantıların yasaklandığı açıklamıştır. **Cemil**, Temel Hürriyetler ve Ulusal Hareket, s. 50.

faaliyetine katılmaması gibi durumlar toplantının dağıtma sebebi olarak kabul edilmektedir. (Madde 19/a)

1945 yılında 25 sayılı toplantı ve gösteri yasasında yapılan yeni düzenlemeler durumu iyice zorlaştırmıştır.⁸⁶ Bu zorlaştırma ve engelleme durumu ortada sanki bir özgürlük varmış gibi var olan hakikatin üzerini örtememiştir.

Dernek kurma hakkı 1925 Irak Anayasası'nda çok dar kapsamda ifade imkânı bulan toplanma hakkına göre şaşırtıcı şekilde daha geniş bir alanda yer bulmuş ve kanunların belirlediği sınırlar içinde inisiyatifin Irak vatandaşlarına bırakıldığı görülür. 6 Şubat 1926 yılında çıkartılan yeni kanun 4'üncü maddesi izin merci olarak hükümeti işaret etmektedir. 6'ncı madde de ise alınacak izin için İçişleri Bakanlığı'na yapılacak müracaatın içeriğine (amacı, faaliyet alanları, kurucuları, merkezi, mali yapısı vs.) atıf yapılmaktadır.⁸⁷ Burada derneklerin kurulmasından (4'üncü ve 10'uncu madde) faaliyetlerinin sona ermesine kadar yetkili tek kurumun İçişleri Bakanlığı olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Kanımca derneklerin kapatılmasıyla ilgili herhangi bir yargı kararının olmaması Irak toplum yapısında demokrasi kültürünün oluşmasını engellemektedir. Çünkü hak aramak için hukuki bir zemin olmadığı gibi müracaat edilebilecek somut bir kurumda bulunmamaktadır.

Derneklerle ilgili sıkıntılı bir diğer husus ise 1926 Dernekler Yasası'nın 26'ncı maddesidir. Çünkü bu yasa ile derneklerin sicillerini kontrol eden memurları atama yetkisi, İçişleri Bakanı'na verilmektedir. Kuruma değil de kurumu temsil eden kişilere bu yetkinin tanınması bir zihniyetin yansıması olarak görülmelidir. Çok şükür 1954 yılında 19 sayılı Kanun ile bu sıkıntılı yasalar kaldırılmıştır.⁸⁸ 1926 Dernekler Kanunu'nda

⁸⁶ İbrahim, Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi, s. 69.

⁸⁷ Herhangi bir kâr amacı gütmeksizin siyasi, ahlaki veya sosyal amacı veya hedefi gerçekleştiren gruplara dernek ismi verilir. **El Büstani**, s. 277.

⁸⁸ Bahsi geçen yasa tasarısıyla beraber aynı dönem içerisinde çıkarılan diğer yasa tasarılarıyla birey hukuku ve hürriyetleri apaçık şekilde ihlal edilmiştir. Sözü konusu tasarılarından biri 1938 tarihli 51 sayılı Bağdat Ceza Kanununa bağlı eki değiştirmiş olan 1954 yılı 16 sayılı tasarıdır. Söz konusu yasanın 1. maddesine eklenen yeni fıkrada: “doğrudan veya demokrat gençlik isimleri veyahut Barış Destekçileri gibi adlarla zikredilen mezheplerin gayeleri doğrultusunda hizmet veren heyet ve örgütlerin aracılığıyla olsun.” 1954 yılında çıkarılan kanunlar: vatandaşlık kanunu kapsamında ek 16 sayılı, 18 sayılı genel sendikalar tasarısı, 19 sayılı dernekler yasa tasarısı, 24 sayılı matbuat yasa tasarısı, 25 sayılı genel toplanma ve gösteri yasa tasarısı gibi tasarılarla

3'üncü maddenin a fıkrasında, derneklerin kurulmasının yasak olduğu durumlar belirtilmiş, 6'ncı maddenin b fıkrasında derneklerin kurulması ve 15'inci madde ile de kurulan derneklerin denetlenme ve kontrolüne dair bütün yetkinin İçişleri Bakanlığı'na verildiği belirtilmiştir. Derneklere üye olma hakkı bütün vatandaşların eşitlik ilkesi gereği tanınan bir hak iken, yasanın 5'inci maddesi gereği memurlar, müstahdemler ve öğrenciler bu haktan mahrum bırakılmıştır. Karşılaştırma yapmak gerekirse dernek kurma ve üye olma hakkı önceden izin almak ve kanunlara uygun olmak koşuluyla 1982 Anayasası'nda vatandaşlara tanınan bireysel özgürlüklerden birisidir.⁸⁹ Tabi bu hakkın yasalarla birtakım sınırlamalarının olduğunu belirtmek gerekmektedir.

1925 Irak ve 1982 Türk Anayasaları siyasi parti kurma özgürlüğü bakımından benzer özellikler göstermektedir.⁹⁰ Siyasi partilerde görev alma ve ayrılma ya da 18 yaşını doldurma vb. durumlar ortak noktaları olarak gösterilebilir. Irak Anayasası'na göre dernekler için geçerli olan kanunlar siyasi partiler içinde geçerli olmaktadır.⁹¹ Irak'ta siyasi partilerin kurulması yönünde ilk açıklamanın 27 Aralık 1954 yılında İngilizlerin güdümünde Abdul-İlah tarafından yapılması siyasi partilerin kurulması yönünde ilk çalışmaların önünü açmıştır. Kanımca II. Dünya Savaşı sonrasına denk gelen bu açıklama ve oluşum siyasi iklime uyan bir adım olarak görülmektedir. Diğer taraftan bu gelişmeyi filizlenen demokratik düşünceler ve içeride oluşan baskının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Bağdat anlaşmasını imzalayabilme adına yönetimin bir hayli sert ve şiddetli bir kampanya düzenlediğine rastlanmaktadır. Bu kampanyalar kamuoyunun büyük tepkisini toplamış ve yerel gazetelerin de hükümeti sert şekilde eleştirdiği gözlenmiştir. O dönemde; "Irak hükümetinin yaptıklarını korkunç şey olarak değerlendirmişler ve demokratik ilkeler karşısında tavır aldığı veya anayasayı çiğnemesinden dolayı değil de insanların en kutsal haklarından olan vatandaşlık hakkını ihlal ettiği" şeklinde değerlendirilmiştir. Al Ahali Sesi Gazetesi, 2.9.1954.

⁸⁹ Irak Devleti'nin 1925 Anayasası'nın 29. maddesi bu hakkı; "Hâkim kararı dâhilinde derneklerin kapatılabileceği şeklinde yorumlamıştır." Bkz: **Gözler**, s. 180-190.

⁹⁰ Irak Devleti'nin 1925 Anayasası'nın 29. Maddesi bu hakkı; "Hâkim kararı dâhilinde derneklerin kapatılabileceği şeklinde yorumlamıştır." Bkz: **Gözler**, s. 180-190.

⁹¹ 1922 tarihli dernekler kanunu, 1954 yılında çıkarılan 19 sayılı yasa kanunuyla lağve edilmiştir. Söz konusu yasa tasarısı 1955 yılında çıkarılan 63 sayılı kanun ile birlikte iptal edilmiştir. Maddelerin büyük bir kısmı derneklerin kuruluşunu zorlaştıran ve İçişleri Bakanının yetki alanını arttıran önceki iki yasa tasarındaki hükümlerin aynı sayılmaktadır.

Ülke içinde siyasi akımlar harekete geçerek 5 siyasi parti faaliyete geçirilmiştir. Kurulan bu yeni partiler ilk başlarda sadece başkentte faaliyet göstermişlerdir. Kuruluşları, faaliyet izinleri ve denetimleri dernekler yasasında olduğu gibi İçişleri Bakanlığı'nın kontrolüne bırakılmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın tam yetkili kılınması siyasi partiler bakımından ülkede inişli çıkışlı bir grafik meydana getirmiştir. Özgürlükler bakımından fazla bir kazanım getirmediği de bir gerçektir. İçişleri Bakanlığı 1926 Dernekler Kanunu'nu dayanak (4-10'uncu maddeler) göstererek pek çok siyasi partinin faaliyetine son vermiştir.⁹² Bu durum ve tutum 1958 Irak Devrimi'ne farklı bahanelerle tekrarlandığı görülmektedir.⁹³

9. Haberleşme Özgürlüğü ve Gizliliği

1925 Irak Anayasası'nın 25'inci maddesi haberleşme özgürlüğünün gizliliğine ve devlet tarafından güvence altına alındığı hükmüne yer vermektedir. Dolayısıyla bu özgürlüğün sınırlarının diğerleri gibi yasalarla çizildiği görülmektedir. Haberleşme özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü birbirleri ile sıkı bir ilişki içinde bulunmaktadır. Bu bakımdan düşünceyi açıklama gibi fikir beyan etme özgürlüğümüz varsa kanuna aykırı olmak kaydıyla düşüncelerimizi yayma hakkımız da olmalıdır.

1925 Irak Anayasası ve 1982 Anayasası yine bu noktada birbirine çok benzemektedir. 1982 Anayasası: "*Herkes haberleşme özgürlüğüne sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır.*" ifadelerine yer vermektedir.⁹⁴ Burada haberleşmeden bahsederken kastedilen telefon, telgraf veya posta yoluyla yapılan haberleşmedir. Dolayısıyla haberleşmenin gizliliğine ve serbestliğine nasıl vurgu yapıldığına dikkat edilmelidir. Yapılan yazışmaların hiçbir şekilde kanun izni olmadan üçüncü şahıslar tarafından gizliliği ifşa edilemez. Gönderilen postaların şüphe oluşturmaları durumlarında bile kanuna aykırı olmamak koşuluyla posta idaresi tarafından açılıp kontrol edilebilmektedir.⁹⁵ Görüldüğü gibi son kerteye kadar gizlilik esas alınmaktadır.

⁹² Abdulrezzak El Hüsni, "Irak'ta Ulusal Cephe, Tarihi Kökleri ve Gelişmeleri", AL İrfan Dergisi, C. 59, S. 7, 1982, s. 182.

⁹³ Mulhim, s. 55.

⁹⁴ Gözler, s. 177.

⁹⁵ Abdülkerim, s. 54.

1925 Anayasası'nın 7'nci maddesi haberleşme özgürlüğünü gerçek anlamda koruma altına maalesef alamamıştır. Çünkü bu yasayla hem denetleme hem de engelleme yetkisi beraber kullanılabilmektedir. Hem olağan hem de olağanüstü hallerde bu yetkiler kralın yetki verdiği hâkim ve posta müdürleri tarafından kullanılmıştır.⁹⁶ 1920 yılında Telgraf Yönetmeliği (39 sayılı Denetleme Yönetmeliği) çıkartılmış ve bu sayede telgraf yoluyla haberleşmeler denetim altına alınmıştır.⁹⁷

1930 yılında 6 sayılı Kanun ile bazı hallerde 12'nci maddesi dayanak yapılarak (2'nci fıkrası) 17 ve 18'inci maddeleri hükümlerine uygun gönderilen ancak şüpheli durum arz eden posta, gazete veya telifin; Posta İdaresi Müdürü, yetkili memur ve genel müdür tarafından açılabilceği ve kapatılabilceği hükmüne yer verilmiştir. Ayrıca 23'üncü maddeye göre postaya bakan memur, yine gönderilecek olan postayı kontrol edebilir kılfını inceleyebilir denilmektedir.⁹⁸ Ancak posta memurunun şüphe nedeniyle açmış olduğu paketin içinden kanuna uygunsuz şeylerin çıkmaması durumunda posta memurunun yapacağı izahat ne olacaktır? O zaman gizlilik nerede kalacaktır? Bunlar cevaplanmaya ihtiyaç duyulacak sorulardır. Bağdadi Ceza Kanunu'nun 112'nci maddesine göre, görevli kamu personeli posta sorumluluğundaki gizli olan posta veya telgrafın ifşasına neden olursa ya da başkası için bunu kolaylaştırırsa üç yıldan fazla olmamak üzere hapis veya tazminat ile hatta daha ağır şekilde her ikisi ile de cezalandırılabilir. Ancak kanun dâhilindeki haller bu durumun istisnasıdır. Ayrıca posta kanununun 50'nci ve 51'inci maddelerinde posta idarelerinden çalışan memurların yaptığı hatalı veya bilinçli eylemler için yaptırımlar da yer almaktadır.⁹⁹ Zira ancak bu şekilde devlet, vatandaşının haberleşme özgürlüğünü ve gizliliğini mutlak otorite olarak kendi emri altında çalışanlara karşıda korumuş olacaktır.

1935 yılında çıkartılan 18 sayılı Posta Kanunu'nun 14'üncü maddesi sıkıyönetim durumlarında kuvvet komutanlarının yetkilerine atıf yaparken telefon, telgraf ve posta gönderilerini bu durumun istisnası olarak tutmuştur. 1940 yılında çıkartılan 56 sayılı Devletin ve Genel Güvelliğin Korunması Kararnamesi'nin 15'inci maddesi İçişleri Bakanı'nın her türlü denet-

⁹⁶ **El Cedde**, Irak Anayasalarında Temel Teoriler ve Iraktaki Anayasa Sistemleri, s. 55.

⁹⁷ **Abdülkerim**, s. 34.

⁹⁸ Zekeriya **İbrahim**, Özgürlüğün Problemleri, 3. Baskı, Mektebe Yayınları, Mısır 1963, s. 46.

⁹⁹ **El Kubali**, s. 49.

leme yetkisine sahip olduğunu ve gerekli hallerde bu yetkisini kısmen gerekli bakanlara veya yetkili mensuplara devredebileceği hükmüne yer vermektedir.

Sonuç olarak her durumda anayasa tarafından bireylere tanınan temel haklardan sayılan haberleşme özgürlüğü ve gizliliği, her şart ve zeminde yine yasalar tarafından belirlenen denetim mekanizmaları tarafından kontrol edilmelidir. Çünkü bu durum hukuk devleti olmanın gereğidir.

10. Hak Arama Özgürlüğü

Hak arama özgürlüğü diğer hak ve özgürlüklerin bütününe sirayet edecek kadar önemlidir. Çünkü hak arama özgürlüğünün kaybedilmesi diğer temel hak özgürlüklerin anlamını kaybetmesine neden olur.¹⁰⁰ Birtakım çevreler tarafından doğal haklar arasında kabul edilen hak arama özgürlüğü anayasa ile teminat altına alınmış önemli bir haktır. Nitekim 1925 Irak Anayasası'nın 9'uncu maddesi, hiç kimse mahkeme hakkından mahrum bırakılamaz ve hiç kimse kanuni bir dayanak olmadan bir mahkemeye başvurmaya mahkûm edilemez hükmüne yer vermektedir.¹⁰¹

Hak arama özgürlüğünün pek çok ülkenin anayasası için büyük öneme sahip olduğunu görmek mümkündür. 1947 tarihli Ürdün (m. 58) ve 1951 Libya Anayasalarında (m. 14) hak arama özgürlüğüne ilgili maddelerle atıf yapıldığı görülür. Aynı zamanda ortak ilke gereği kimse dava konusu şikâyeti için başka bir mahkemeye başvurmaya zorlanamaz denilmektedir. Dolayısıyla genel bir durum olarak herkesin mahkemelere başvurma hakkı bulunmaktadır.

Ancak her hakta olduğu gibi hak arama özgürlüğünde de mahkemeye başvurma konusunda istisnalar mevcuttur. İflas eden tacirler bu haktan yararlanamazlar. Çünkü ticaret kanunu dava konusunu ticaret mahkemeleri ile çözmektedir. Bu bakımdan iflas dava konusu sayılamamaktadır. Bir de akıl hastası olanlar, reşit olmayanlar, cinayet vb. sebepten hüküm giyenler (dava açma) konunun istisnası sayılmaktadır.¹⁰²

¹⁰⁰ Gözler, s. 182.

¹⁰¹ Enver, s. 320.

¹⁰² Kurucu Meclis Müzakereleri, s. 507.

Hak arama özgürlüğünün her türlü müdahale ve baskıdan uzak tutulması gerekmektedir. Mahkemede ortaya çıkan ihtilaflar nedeniyle hak konusu başka bir mahkemeye devredilebilir. Ancak bu şekilde görüşler yargı iradesinin dışına çıkmaktadır.¹⁰³ Örneğin 1956 yılında çıkartılan 58 sayılı Yargı Hizmetleri Kanunu'nun 49'uncu maddesi, hâkimlerin hükümete karşı görevlerine ilişkin açtıkları davalar dinlenilmez hükmüne yer vermektedir. Çünkü bu tarz davalara bakma görevi başka mahkemelerin değil belirlenen komisyonlar marifetiyle gerçekleştirilmektedir.¹⁰⁴ 1876 tarihli Osmanlı Anayasası'nın 23'üncü bendi ve Ürdün Anayasası'nın (Kuzey Ürdün için çıkardığı kanundur.) 7'nci maddesi aynı şekilde mahkemeler herkese açıktır demektedir ve kimse kendi davasına bakan mahkeme dışında başka bir mahkemeye başvurmayaya mecbur edilemez demektedir. Son olarak sıkıyönetim mahallerinde bu hakkın aranması geçici olarak tatil edilmektedir.

11. Dilekçe Hakkı

1925 Irak Anayasası Irak vatandaşlarına kendilerini ve toplumun tamamını ilgilendiren konularda görüş ve şikâyetlerini kral ve halk meclisine veya yetkili mercilere sunma hakkını 14'üncü maddesi ile vermiştir. Ancak bu hak, yetkili mercilere, topluluk adına resmi heyetler veya tüzel kişilikler (sendika, dernek vb. STK'lar...) tarafından yapılabilmektedir. 1982 Anayasası Türkiye'de yaşayan yabancılar için (mütekabiliyet / karşılık hakkı) kamu ile yaşanan sorunlarda şikâyet ve dilekçe hakkını 73'üncü maddesi ile yetkili makamlara ve TBMM'ye yazılı yapılabilmesi şeklinde tanımaktadır.¹⁰⁵

Dilekçe hakkının tarihsel gelişiminin batıda İngiliz insan haklarının ilanına (1689) kadar uzandığı görülür.¹⁰⁶ Genel olarak bu hakkın kullanım

¹⁰³ **Cemil**, “Temel Hürriyetler ve Ulusal Hareketi”, s. 27. Bu bağlamda Temyiz Mahkemesi tarafından alınan karara göre; Maliye Bakanına Ziraatçıyı Teşvik Kanunu ve fişkiyelerin kullanılması amacıyla çıkarılan kanunu uygulamayı daha kolay hale getirebilmek için talimat çıkarabilme yetkisi tanınması, ona hâkim yetkilerini tayini ve yargı hakkı sınırlandırılması yetkisi vermez. Yani mahkeme yetkileri çerçevesinde olan yetkileri alıp başka bir makama veya merciye devretme yetkisini tanımaz. Hüseyin **Cemil**, Mahkeme Kararları Derlemesi, (*Temyiz Mahkemesi Yargısı, Hukuk İşleri Dairesi, Hüseyin Cemil'in derlemesi, özetlemesi ve tertiplemesi*), Ahali Matbaası, Bağdat 1937, s. 201-202.

¹⁰⁴ Gazi **Sabarini**, Temel Hak ve Özgürlükler, Takafa Yayınevi, Beyrut 1997, s. 31.

¹⁰⁵ **Gözler**, s. 187-188.

¹⁰⁶ **Cemil**, “Temel Hürriyetler ve Ulusal Hareketi”, s. 28.

şekli haksızlığa uğrayan bireylerin hakkının savunulması ya da haksızlığa sebep yasaların yeniden düzenlenmesi için kullanılmıştır.¹⁰⁷ Aslında her ne kadar 1925 Irak Anayasası ile dilekçe hakkı yasalarla düzenlenmiş görünse de 1958 yılına kadar bu hak hiç kullanılmamıştır.¹⁰⁸ Sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Kanımca ne toplum bu anayasal hakkı kullanma cesareti gösterebilmiş ne de kullanılması siyasi otoritenin işine gelmiştir. Ta ki 1925 Irak Anayasası'nda yapılan 69 sayılı Tadil Kanunu ile yapılan değişiklik bütün insanlar ve topluluklar adına başvuru yapma hakkını resmi makamlar ve tüzel kişilere vermiştir. Bu değişikliğin altında yatan eğilimin toplum menfaatleri olduğu çok açıktır. Çünkü bireylerin temel hak ve özgürlüklerine ait konular için yapılacak şikâyetler, kanımca, toplu olarak yapılması bireysel şikâyetten çok daha etkili olacaktır. Irak Anayasası'nda olduğu gibi benzer durum Arap devletlerinin anayasalarında da görülmektedir. Nitekim 1923 Mısır Anayasası'nın 22'nci maddesi, yetki sahibi bireylerin genel makamlara karşı dilekçe haklarını kullanabileceklerini, ancak topluluk için yapılacak şikâyet bildirimlerinin resmi kuruluşlar ve tüzel kişiler eliyle yapabilir hükmüne yer vermektedir.¹⁰⁹

SONUÇ

1925 Irak Anayasası'ndaki temel hak ve özgürlüklerin ortaya çıkışı, güvencesi başlıklar halinde incelenerek karşılaştırmalı bir tahlil yapılmıştır. Temel hak ve özgürlükler Irak Anayasası'nda sınırlı olarak ele alınmış hatta güvenceleri sınırlı tutulmuştur. Uygulamada rejimlerin insafına ve ideolojisine bırakılması da tartışmalı bir durum yaratmaktadır.

1925 Irak Anayasası'nda insan hakları ve özgürlüklerinin dayanağı olarak görülen; hakların eşitlik, din özgürlüğü, düşünceyi açıklama özgür-

¹⁰⁷ Eysmen, s. 280.

¹⁰⁸ Hober'e göre; Krala dilekçe gönderildiğinde Bakanlar Kurulu Sekreterliği Dairesine iletebilir. Buradan da dilekçe ilgili dairelere gönderilebilmektedir. Özellikle parlamentoya sunulmuş olan dilekçelerde ise parlamentonun dilekçe kısmının görevindedir ve orada gereği yapılmaktadır. Fakat tüzel kişiler tarafından genel yetkili makama gönderilen dilekçelerde muhatap makam tarafından gereği yapılmakta ya da yüksek makama havale edilmektedir.

¹⁰⁹ Bu görüş benzerliği bakımından, söz konusu hak ile ilgili olarak, Fransa'da 1791 yılında kurucu meclis tartışmaları sırasında meydana gelmiştir. Çünkü "Kurucu Meclis üyeleri, ferdi hak gibi düşünerek yaklaşmış ve bütün milletin bireylerine tanımıştır. Millettin belirli bir cemaati için, siyasi oylama baskısından bununla (kanunun tanıdığı) lütuf veya nazik muameleye muhatap olsunlar. Eysmen, s. 281.

lüğünün yanında mülkiyet hakkı ve vergilerin yasallığı gibi toplum açısından hayati önemi haiz konuların önemine değinilmiştir. Ne var ki bu hakların kanunun elverdiği esaslar içinde kullanılması toplumsal barış açısından önem taşımaktadır.

Arap ülkeleri anayasasındaki vatandaşlık ve kanun önünde eşitlik başlıkları altında; bireylerin en önde gelen haklarından birisi olan ve yaşadığı siyasal düzen ile bağımlı gösteren vatandaşlık hakkının aidiyetlik anlamında çok önemli bir konuma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Vatandaşlık hakkının Arap ülkelerinde ve Osmanlı içindeki yerini incelediğimizde (1876 Kanuni Esasi) Osmanlı Anayasası'nın 8'inci maddesinde Osmanlı bünyesinde bulunan bütün bireylere istisna gözetmeden Osmanlı tebaası olarak bakılmaktadır. 1925 Irak Anayasası'nın 6'ncı maddesinde; din, dil ve etnik kökende farklılıklar olsa da kanun önünde bütün Irak vatandaşlarının eşitliğine değinilmiş Suriye (md.18) ve Lübnan (md.7) anayasaları ile kısmen karşılaştırılması yapılmıştır.

Anayasal eşitlik, bireylerin siyasî ve medeni hakları, ödev ve külfetlerine (yükümlülüklere) eşit katılım, vergi ödemede eşitlik, zirai gelirlerde, kamusal görevlere katılımda, askerlik görevini ifada eşitlik gibi toplumsal hak ve konulara vurgu yapılması değerlidir.¹¹⁰ Kişi özgürlüğü ve güvenliği, yaşama hakkı ve vücut dokunulmazlığı, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, bireysel mülkiyet hakkı, kişileri zorunlu borçlandırma, mal edinme, gayrimenkul ve müsadere, angarya, menkul ve gayrimenkul mallara genel olarak el koyma yasaklığı konuları bireylerin siyasal, toplumsal ve hukuk zeminindeki anayasal kazanımları olmuştur.

Devlet tarafından menkul ve gayrimenkul mallara el konulması, düşünce ve kanaat, basın ve yayım, toplanma, dernek ve siyasi parti kurma, haberleşme, hak arama özgürlüğü; dilekçe hakkı, kanun üstünlüğü veya devletin kanuna uyum başlangıcı ve son kertede kuvvetler ayrılığı büyük öneme sahip konular olarak Irak toplumu içinde yerini almıştır.

Diğer taraftan yargı organının mutlaka diğer yargı organlarından ayrı ve bağımsız olması çok önemlidir. 1925 Irak Anayasası'nda hak ve özgürlüklerin kanun yoluyla sınırlanması, korunması, incelemesi ve kanunların uygunluğunun denetlenmesi ve bu konuda yetkisinin sadece Yüksek Mahkeme'ye (Görev ve yetkileri 1925 Irak Anayasası'nın md. 81'de düzenlenmiştir.) bırakılması hukuksal önemli bir kazanım olmuştur.

¹¹⁰ Muhammed Fuat Mihna, Anayasal Kanunlarda Dersler, Maarif yayınları, Bağdat 1968-1969.

Bir tespit yapmak gerekirse 1925 Irak Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklere şekilsel olarak yer verdiği görülmektedir. Bunun yanında evrensel değerlerin yanında sosyal ve iktisadi haklara pek değinilmediği görülmektedir. Bu durumun sistemin bir sonucu olduğu açıktır. Çünkü feodal toplumsal yapı ve kapitalizmin yaratmış olduğu sermaye gurubu, ekonomiyi yönlendiren gücü de elinde tutmaktadır. Bunların haricinde sisteme dolaylı yollardan etki eden başka unsurların da etkisini belirtmek gerekir. Örneğin İngiliz sömürgeciliği bunun en canlı örneğidir. Geneline bakıldığında 1925 Irak Anayasası'nın içeriğinde yer almayan haklardan birisi de gösteri hakkıdır. Zira bu hakkın anayasada olmaması toplumsal örgütlenme ve sivil toplum kuruluşları için olumsuz bir durumdur. Bu nedenle sosyal ve iktisadi konulara kasıtlı olarak yer verilmediği olası görünmektedir. Çünkü gösteri hakkı işçi hareketleriyle bağıntılı haklarının başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

Abdülkerim, İzdihar. Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler. Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi SBE, 1983.

Akdemir, Müslim. “Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İnsan Doğası”. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. C. 0, S. 4, 2005, s. 74-79.

Al Yasiri, Kays Abdülhüseyin. İkinci Dünya Savaşı Sonu ile 14 Temmuz 1958 Devrimi Arasındaki Irak Gazeteleri ve Ulusal Hareket. Kültür ve Sanat Bakanlığı Yayınları, Bağdat 1978.

Berekat, Abd-ül Kerim Sadi. Vergi Sistemleri Teori ve Uygulama. Me-kavi Kitaplığı Tevziyatı, Beyrut 1977.

Bero, Tevfik Ali. Osmanlı Anayasası Döneminde Arap ve Türkler. Mustekbel Yayınevi, El Kahira Mısır 1960.

Bilan, Levran. Genel Görevler. 1. Baskı, Uveydat Yayınları, Beyrut-Lüb-nan 1973.

Celil, Adnan Hamudi. Hak, Özgürlüklerin Teorisi ve Çağdaş Uygulamaları. D. N Yayınları, El Kahira Mısır 1975.

Cemil, Hüseyin. “Temel Hürriyetler ve Ulusal Hareket”. Seda Al-Ahali gazetesi Yayınlanan Makale. C. 1, S. 11, 1952, s. 52-74.

Cemil, Hüseyin. Arap Ülkelerinde İnsan Hakları, Arap Birliği Çalışmaları. Maarif Yayınevi, Beyrut 1996.

Cemil, Hüseyin. Mahkeme Kararları Derlemesi, (*Temyiz Mahkemesi Yargısı, Hukuk İşleri Dairesi, Hüseyin Cemil'in derlemesi, özetlemesi ve tertipleme*). Ahali Matbaası, Bağdat 1937, s. 201-202.

Cemil, Hüseyin. Temel Özgürlüklerin Gelişimi Güvenceleri, Geleceği. Maarif Yayınevi, El İskenderiye Mısır 1975.

Coşkun, Vahap. İnsan Hakları Liberal Açıdan Bir Tahlil. Liberte Yayınları, Ankara 2009.

El Adaly, Emin. Temel Hak ve Özgürlüklerin Özeti. Randa Yayınevi, Ürdün 2001.

El Büstani, Abdullah İsmail. Anayasadaki Ön Hatıralar. Talia Yayınevi, Beyrut 1950-1951.

El Cedde, Raad. Irak Anayasalarında Çalışmalar. Hayrat Yayınevi, Bağdat 2000.

El Cedde, Raad. Irak Anayasalarında Temel Teoriler ve Iraktaki Anayasa Sistemleri. Rabita Yayınevi, Bağdat 1990.

El Cedde, Raad. Irak Anayasalarında Yargılamalar. Hikmet Yayınevi, Bağdat 1998.

El Cuburi, Nasir. Din Görüşünde Siyasi İnsan Hakları. Yüksek Lisans Tezi, Bağdat İlahiyat Fakültesi, 1999.

El Dahiri, Abdulvehhap Matar. Tarım Reform Ekonomisi. Al Ani Matbaası, Bağdat 1970.

El Haris, Hikmet Abdülkerim. Vergi Siyaseti ve Irak'ta Vergi Sistemi. Dar Vehvelan Basın ve Yazı Aletleri, El-Kahire Mısır 1973.

El Higagi, Abdülrezzak. Arap Ülkelerindeki Toprak ve Tarımsal Reformun Hikâyesi. 1. Baskı, Dar Al Keşşaf Yayınevi, Bağdat, 1967.

El Hüsni, Abdulrezak. "Irak'ta Ulusal Cephe, Tarihi Kökleri ve Gelişmeleri". AL İrfan Dergisi. C. 59, S. 6, 1982, s. 182.

El Ivadi, Bedriya. Temel Haklar ve Kuvet Anayasası. Haliç Yayınevi, Kuveyt 1985.

El Kubali, Bekir. "Temel hak ve Özgürlüklerin Gelişimi". Bağdat Üniversitesi Hukuk Dergisi. C. 1, S. 1-2, 1984, s. 34.

El Mansur, Ahmet. Irak Anayasalarında Temel Haklar. Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi SBE, 1989.

El Talebani, Kazım Habib Mukerem. Tarım Reformu ve Anlaşması Hakkında Görüşler. Mektebet Yayınevi, Bağdat 1971, s. 231.

El Talibani, Mukrem. Irak'ta Tarımın Köklü Reformu. Al Ahliye Basım Şirketi, Bağdat 1969.

El Yasin, Muhammed. Temel Hak ve Özgürlükler. Hadis Yayın ve Dağıtım Evi, Beyrut 1988.

Enver, Ahmet Reslan. Bireysel Fikir ile Sosyalist Fikir Arasında Demokrasi. Arap Kalkınmaevi Yayınları, Mısır 1971.

Eysmen. Anayasal Haklar. Çev. Adil Zafer, Çağdaş Yayınları, Mısır 1987.

Gemalmaz, Mehmet Semih. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı. İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2002, s. 420.

Gözler, Kemal. Türk Anayasa Hukuku Dersleri. 26. Baskı, Ekin Yayın Basım Dağıtım, Bursa 2021.

Hasbu, Ömer. Özgürlük ve Topluluklar. Dar El Nahda Yayınevi, Kahire 1999.

İbrahim, Abdülazim. “Hak ve Hürriyetler Bakımından Osmanlı Anayasal Belgelerinin Irak 1925 Kanun-ı Esasiyeye Tesiri”. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi. C. 6, S. 1, 2021, s. 1-14

İbrahim, Abdülazim. İnsan Hakları Teorisi Uyarınca Eski ve Yeni Ahitte Düzenlenen Ortak Haklar. Adalet Yayınevi, Ankara 2022.

İbrahim, Abdülazim. Irak Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2010.

İbrahim, Zekeriya. Özgürlüğün Problemleri. 3. Baskı, Mektebe Yayınları, Mısır 1963.

Kılınc, Ahmet. Kanun-i Esasi'nin İnsan Hakları Yönünden Analizi. Kırıkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Kılınc, Ahmet. Osmanlı Hukukçuları Gözünden Tabiiyet Hukuku. T.C Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021.

Kaboğlu, İbrahim. Özgürlükler Hukuku. 6. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 2002.

Katzarof, Konstantin. Kamulaştırma Teorisi. Al Ani Matbaası, Bağdat 1972.

Kazancı, Kâmil. “Fransız Devriminin Irak Anayasası’nda Bıraktığı Miras”. Rabita Dergisi. C. 1, S. 908, 1944, s. 322.

Mahmasani, Suphi. İnsan Hakları Erkanı, İslam Şeriatı ve Çağdaş Kanunlar Arasında Mukayeseli Bir Araştırma. 1. Baskı, Darül Meleyin Yayınları, Beyrut-Lübnan 1979.

Mihna, Muhammed Fuat. Anayasal Kanunlarda Dersler. Maarif Yayınevi, Bağdat 1968–1969.

Muhlim, Hasan. “Temel Özgürlük Teorisinde Çalışmalar”. Cezayir Üniversitesi İdari ve Hâkimlik Fakültesi Dergisi. C. 1, S. 13, 1998, s. 33-61.

Ribat, Edmon. Anayasaya Giriş. Babil Yayınevi, Bağdat 1991.

Rubirobilo, Devlet ve Vatan. Çev. Nühe Kali, Kılfat Yayınları, Beyrut 1961.

Sabarini, Gazi. Temel Hak ve Özgürlükler. Takafa Yayınevi, Beyrut 1997.

Salim, Mahmut Zeki. Gelirler Üzerindeki Genel Vergiler İçin Kanuni Statüleri, Kanuni ve Anayasal İlkelerin Şerhi. Dar-ül Fikr-ül Arabi, Mısır 1954.

Serhan, Abdülaziz. Uluslararası İnsan Hakları Hukukuna Giriş, İslam ve Arap Anayasalarında Karşılaştırmalar. 1. Baskı, Zeynel Hukukiye Yayınları, Kuveyt 2011.

Şantavi, Faysal. 1925 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler. Hamid Yayın ve Dağıtım, Mısır 1998.

Tezcan, Durmuş/**Erdem**, Mustafa Ruhan/**Sancaktar**, Oğuz/**Önok**, Rıfat Murat. İnsan Hakları El Kitabı. Seçkin Yayıncılık, Ankara 2010.

Anayasa ve Kanunlar

1789 Fransız İnsan Hakkı Beyannamesi.

1876 Osmanlı Anayasası.

1920 Suriye Esas Anayasası.

1922 İngiltere ve Irak Anlaşması.

1925 Irak Asıl (Esas) Anayasası.

1925 Irak Kanun-i Esasi.

1926 Lübnan Anayasası.

1928 Ürdün Esas Anayasası.

1958 Irak Anayasası (27 Temmuz).

1982 Türkiye Anayasası.

Al Ahali Gazetesi, Tarih (6-7-8 Mart 1952).

Al Ahali Sesi Gazetesi, (2.9.1954).